

ศึกษาประวัติศาสตร์ใหม่ : สยามกับปาตานีในระบบ บรรณาธิการถึงการปกครองแบบพิเศษ

ศาสตราจารย์ ดร.อนันต์ อภรณ์สุวรรณ*

นักประวัติศาสตร์ชาวอังกฤษนามอี.เอช. คาร์ เคยกล่าววาทะซึ่งกลายมาเป็นวรรคทองในวงการวิชาประวัติศาสตร์มาถึงศตวรรษ ข้อความนั้นมีว่า **ประวัติศาสตร์คือกระบวนการของปฏิสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องระหว่างนักประวัติศาสตร์กับข้อมูลของเขา** นั่นคือการสนทนาที่ไม่ขาดสายระหว่างปัจจุบันกับอดีต (E.H. Carr, 1961) หลังจากได้ศึกษาและค้นคว้าประวัติศาสตร์ในหลายประเทศและหลากหลายประเด็น ผู้เขียนถึงได้เข้าใจและซึมซับประโยคสำคัญข้างต้นนี้ว่า มีนัยและผลสะท้อนต่อการทำงานด้านประวัติศาสตร์อย่างยิ่ง ในช่วงเวลาหาปณานี้ ผู้เขียนได้ศึกษาประวัติศาสตร์และการเมืองจากอดีตที่ยังไม่ตาย แต่ยังคงมีความต่อเนื่องและมีผลสะท้อนในทางความรู้และความคิดของผู้คน ทั้งในบริเวณสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ และในประเทศไทยด้วยอย่างมาก ประสบการณ์เหล่านี้ให้ข้อคิดและความรู้ต่อประวัติศาสตร์และการเมืองแก่ผู้เขียนอย่างมาก เป็นการเรียนรู้ที่ไม่อาจเรียนรู้ได้จากห้องเรียนและในมหาวิทยาลัยไม่ว่า จะดังแค่ไหนในโลกก็ตาม ในบทความนี้ผู้เขียนจะเสนอข้อคิดและความรู้ใหม่ ๆ ที่ได้รับจากการเข้าไปศึกษาประวัติศาสตร์ปาตานี (สะกดตามชื่อดั้งเดิมของอาณาจักร ส่วนปัตตานีเป็นการสะกดตามระเบียบราชการไทย)

ปัญหาประการแรกในการศึกษาเรื่องราวของปาตานี ได้แก่สิ่งที่เรียกว่า**จุดยืนและทัศนคติทางประวัติศาสตร์** ต่ออาณาจักรปาตานี เรื่องนี้จัดว่าเป็นปัญหาทางปรัชญา ซึ่งมองว่าข้อมูลหลักฐานในอดีตทั้งหลายนั้นกลายมาเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้ ก็เพราะนักประวัติศาสตร์เป็นผู้เข้าไปดำเนินการตีความจนทำให้กลายเป็นตัวประวัติศาสตร์ไป เช่นศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงหลักที่ 1 โดยตัวจารึกเอง หลักฐานประวัติศาสตร์ไม่ได้บอกอะไรที่เป็นเรื่องราวแก่เรา ต้องอาศัยนักประวัติศาสตร์หรือนักโบราณคดีและนักมานุษยวิทยาไปอ่านและตีความสร้างเรื่องนั้นขึ้นมา คนทั่วไปถึงอ่านเรื่องราวในประวัติศาสตร์รู้เรื่องและเข้าใจได้ปมเงื่อนตรงนี้คือเราจะเชื่อถือการตีความของนักประวัติศาสตร์ได้มากน้อยแค่ไหน ปัญหานี้ถ้าพูดอย่างง่าย ๆ ธรรมดาก็คือปัญหาของอคติหรือความเอนเอียงที่มีอยู่ก่อนแล้วของผู้ศึกษา ว่าไปแล้วเรื่องนี้ต้องถือว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเสมอ เนื่องจากผู้ศึกษาหรือคนที่เข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งใหม่ที่ตนเองไม่เคยรู้จักไม่เคยทำมาก่อน การทำความเข้าใจจึงเกิดขึ้นโดยผ่านประสบการณ์หรือความเคยชินของตนเอง เช่นการอ่านประวัติศาสตร์ปาตานี ก็ย่อมต้องอ่านจากความเข้าใจในประวัติศาสตร์ชาติไทยเป็นหลัก แล้วจึงค่อยไปเข้าใจว่าเหตุการณ์หรือเรื่องราวในปาตานี (ซึ่งในประวัติศาสตร์ไทยเรียกว่าปัตตานี) นั้นดำเนินมาอย่างไร ได้ผลอย่างไร ทำให้เกิดเรื่องแบบนั้น เช่นกรณี **กบฏพระยาแขกเจ็ดหัวเมือง** ผู้เขียนก็อ่านจากคำบรรยายของเอกสารและคำราฝายสยาม ซึ่งได้รับการถ่ายทอดต่อมายังนักประวัติศาสตร์รุ่นหลัง ๆ ทุกคน การอธิบายเรื่องจึงเริ่มขึ้นที่การดำเนินนโยบายปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ 5 ว่าต้องการทำให้สยามและหัวเมืองเจริญก้าวหน้าและไม่ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ แต่ความพยายามนั้นถูกขัดขวางโดยบรรดาเจ้าเมืองต่าง ๆ ทั้งในภาคเหนือภาคอีสานและภาคใต้ เราก็สรุปตรงกันว่าบรรดาผู้นำหัวเมืองประเทศราชเหล่านั้น ช่างไม่มีความคิดทันสมัยเลยแลเห็นที่จะร่วมมือสร้างประเทศสยามใหม่ให้เข้มแข็ง กลับไปต่อต้านการปฏิรูป ดังนั้นผลของการใช้กำลังจากกรุงเทพฯ ลงไปปราบปรามจับกุมผู้นำปาตานีจึงไม่ได้สร้างคำถามอะไรแก่นักศึกษาประวัติศาสตร์ไทย เพราะทุกคนมีคำตอบชุดหนึ่งอยู่ในใจแล้ว ในประเด็นนี้

* อาจารย์วิทยาลัยนานาชาติ ปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สรุปคือผู้เขียนมีจุดยืนและทรรศนะทางประวัติศาสตร์ที่เป็นสยามไทยอย่างเต็มที่ยอมรับความจำเป็นและการที่สยามต้องพัฒนาไปสู่การเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ แน่นอนผู้เขียนไม่มีจุดยืนในการมองประวัติศาสตร์การปฏิรูปสยามจากมุมมองของข้อมูลหลักฐานในท้องถิ่นเลย เพราะไม่คิดว่าจะมีความหมายน้อยอะไรที่สำคัญ จึงไม่สนใจไปค้นหาติดตามข้อมูลในท้องถิ่นนั้น ๆ

ปัญหาต่อไปได้แก่ การสนทนาระหว่างปัจจุบันกับอดีต นั่นคือความคิดว่าความรู้ในประวัติศาสตร์มีผลต่อความเข้าใจในปัจจุบัน หากมีการศึกษาอย่างถูกต้องตามปรัชญาและวิธีการทางประวัติศาสตร์ ในกรณีสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ก็จะช่วยในการทำความเข้าใจปัญหาปัจจุบันในบริเวณสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เช่นประเด็นคำถามที่มีการถกเถียงและอภิปรายกันมากขึ้นเรื่อยในเรื่องแนวทางแก้ปัญหาความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนใต้เรื่องหนึ่งที่มีผู้ให้ความสนใจทั้งเห็นด้วยและไม่เห็นด้วยอย่างมากได้แก่ปัญหาเรื่องการปกครองแบบพิเศษในดินแดนของอาณาจักรปาตานีเก่า ที่ผ่านมามีผู้เสนอรูปแบบการปกครองท้องถิ่นใหม่เรียกว่า **นครปัตตานี** ทำนองเดียวกับการปกครองแบบพิเศษในกรุงเทพมหานคร และพัทยา เป็นต้น ปฏิบัติการและความเห็นจากรัฐบาล และสื่อมวลชนรวมไปถึงผู้คนทั่วไปมีความแตกต่าง หลากหลายและแสดงออกอย่างไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับว่าใครมีข้อมูลแบบไหนและมีความเข้าใจในรูปแบบการปกครองนั้น ๆ อย่างไร บทความนี้ในด้านหนึ่งต้องการเสนอภูมิหลังและความเป็นมาของประวัติศาสตร์และระบบการปกครองที่สยามกับอาณาจักรปาตานีได้เคยใช้ และสัมพันธ์กันมาอย่างยาวนานกระทั่งมาถึงช่วงประวัติศาสตร์ยุคอาณานิคมสมัยใหม่ ที่ประเทศตะวันตกขยายอิทธิพลเข้ามายังดินแดนอุษาคเนย์ผลสะท้อนของลัทธิอาณานิคมนำไปสู่การปรับเปลี่ยนระบบการปกครองระหว่างสยามกับบรรดาหัวเมืองประเทศราชและเมืองเจ้าพระยาสามนคราชาต่าง ๆ ลงไป เพื่อจะได้คลายความตระหนกตกใจ และหันมาทำความเข้าใจกับรูปแบบการปกครองในรัฐสมัยใหม่ ด้วยมุมมองที่สอดคล้องกับธรรมชาติและความเป็นจริงในท้องถิ่นและชุมชนกับศูนย์กลาง

ข้อที่น่าสนใจมากในปัญหาการเมืองและวัฒนธรรมของปัตตานีก็คือการที่ปัญหาข้อขัดแย้งดังกล่าวนี้เป็นปัญหาทางประวัติศาสตร์คือเรื่องราวในอดีต มากเท่า ๆ กับเป็นปัญหาร่วมสมัยหรือในปัจจุบัน การมองว่าประวัติศาสตร์ทั้งหลายก็คือประวัติศาสตร์ร่วมสมัยนั้น เป็นแนวคิดสมัยใหม่ที่ถูกจินตนาการขึ้นมาในคริสต์ศตวรรษที่ 19 นี้เอง นักคิดที่เสนอแนวคิดดังกล่าว มาจากนักปรัชญาสำนักเยอรมันในยุโรปโดยเฉพาะในยุคสมัยของความรุ่งโรจน์ของสำนักปรัชญาแสงสว่างทางปัญญา (Enlightenment Philosophy) ในศตวรรษที่ 18 โดยมีนักคิดนักเขียนและนักปรัชญาการเมืองชื่อดังเช่น **ฌ็อง ฌาค รูสโซ ค้านท์ วอลแตร์และมองเตสกีเอร์** เป็นต้น นักคิดเหล่านี้เป็นกลุ่มแรก ๆ ที่ศึกษาและยึดกุมประวัติศาสตร์ได้กระทั่งสามารถนำประวัติศาสตร์มาใช้ในการอธิบายพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมยุโรปและทั่วโลกด้วยอย่างเป็นระบบเป็นขั้นตอน จนในที่สุดนำไปสู่การสังเคราะห์ประวัติศาสตร์โลกให้เหลือเพียงปรัชญาประวัติศาสตร์ นักคิดคนสำคัญที่ทำให้ประวัติศาสตร์ได้พบกับปรัชญา และในเวลาเดียวกันก็ทำให้ปรัชญาเป็นประวัติศาสตร์ด้วยเหมือนกันก็คือ**เฮเกล** นักปรัชญาเยอรมันผู้มีลูกศิษย์ลูกหาดัง ๆ จำนวนมาก การมองประวัติศาสตร์ในเชิงปรัชญาทำให้เราสามารถสร้างทฤษฎีทั่วไปขึ้นมาได้ ดังกล่าวที่ว่า ประวัติศาสตร์ทั้งหมดล้วนเป็นประวัติศาสตร์ร่วมสมัย ปัจจัยที่เป็นสิ่งร่วมกันในประวัติศาสตร์ทุกยุคทุกสมัยและทุกที่ก็คือความคิดในการกระทำที่สร้างประวัติศาสตร์ ความคิดในอดีตคือสิ่งที่นักประวัติศาสตร์ปัจจุบันสามารถทำความเข้าใจและสร้างขึ้นมาใหม่ได้ ดังนั้นจึงทำให้สรุปได้ว่า ตัวเหตุการณ์ต่าง ๆ นั้นไม่เหมือนกันและได้จบสิ้นยุคไปแล้วแต่ในอดีตกาล แต่ความคิดเบื้องหลังการกระทำเหล่านั้นต่างหาก ที่ยังไม่ได้หายหรือสูญสิ้นไป เพราะเรายังสามารถค้นพบและหาเหตุผลจนพบความคิดเหล่านั้นได้อีก แม้กาลเวลาจะล่วงเลยไปยาวนานเท่าไรก็ตาม

การพูดถึงเรื่องของปรัชญาประวัติศาสตร์ก็เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า การเขียนและตีความประวัติศาสตร์ต่าง ๆ นั้น ล้วนกระทำไปโดยนักประวัติศาสตร์ ผู้มีกรอบความคิดและค่านิยมอยู่ชุดหนึ่งของสังคมและเวลาที่เขาดำรงอยู่ การมีปรัชญาแบบหนึ่งก็ทำให้นักประวัติศาสตร์มีความคิดและค่านิยมแบบนั้น ทำให้การเลือกและตีความข้อมูลทางประวัติศาสตร์ออกมาสอดคล้องกับปรัชญาสังคมนั้น ๆ **ปรัชญาทำหน้าที่คล้ายกับแว่น ที่อาจช่วยขยายความแจ่มชัดของสิ่งที่ศึกษา หรืออาจทำให้ภาพที่มองเห็น มีสีและภาพลักษณ์ต่างไปจากความเป็นจริงของมันและของคนอื่นก็ได้**

เช่นเดียวกับปัญหาความขัดแย้งอื่น ๆ ในสังคมไทย ซึ่งเป็นปัญหาทางโลกทรรศน์ที่แตกต่างบางครั้งตรงข้ามกัน โลกทรรศน์มีส่วนสำคัญในการกำหนดและสร้างความคิดให้แก่คนในสังคมนั้น ๆ โลกทรรศน์หนึ่งถือความยึดมั่นในศรัทธาในสิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดปลูกฝังมา อีกโลกทรรศน์ยึดมั่นในหลักการแบบวิทยาศาสตร์ คือไม่เชื่อเพราะคนแต่ก่อนเชื่อมาอย่างนั้น หากแต่ต้องทำการศึกษาค้นคว้าและหาหลักการของเรื่องนั้นออกมาให้ได้ แบบแรกมักมีความโน้มเอียงไปทาง**อนุรักษนิยมและอำนาจนิยม** แบบหลังหนักไปทาง**เสรีนิยม** สนับสนุนการเปลี่ยนแปลงและความก้าวหน้าของสังคม โลกทรรศน์แบบอนุรักษนิยมได้รับการยอมรับและคอกย้ำจากการปฏิบัติ ความเชื่อและสมมุติฐานของฝ่ายรัฐและระบบราชการไม่น้อย ทำให้ความรู้ ข้อมูลจากสังคมมิตติและด้านอื่นนั้นเป็นส่วนรองหรือกระทั่งไม่มีความหมายไปเลย ส่งผลให้การแก้ปัญหาที่ผ่านมา มักเป็นการทำแบบเก่าไม่ถูกที่คัน หรือค่าน้ำพริกละลายแม่น้ำ หรือไม่ก็เป็นแบบผักชีโรยหน้าไปเสียเป็นส่วนใหญ่ กรณีเรื่องรูปแบบการปกครองท้องถิ่นของปัตตานี ก็เช่นกัน คนที่ออกมาคัดค้านกระทั่งตีความว่าจะนำไปสู่การแบ่งแยกดินแดนนั้น ประมวลผลดีและผลเสียของรูปแบบใหม่จากความเชื่อสมัยใหม่ ทว่ายังไม่ได้ศึกษาประวัติศาสตร์ของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐปัตตานีในอดีต ซึ่งมีพัฒนาการความเป็นมา มีเหตุและมีผลของแต่ละรัฐเองอย่างจริงจัง ทำให้มองเห็นแต่อาณาจักรสยามไทยเพียงแห่งเดียว ในประวัติศาสตร์ของภูมิภาคนี้ มองไม่เห็นประวัติศาสตร์ของรัฐอื่น ๆ ที่เล็กกว่า แต่ก็มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาของตนเองเหมือนกัน ทำให้เกิดมีความทรงจำและมีอัตลักษณ์ของผู้คนในรัฐนั้น ๆ แบบอัตวิสัยด้านเดียว **การที่เราไม่รู้ไม่เข้าใจประวัติของรัฐและผู้คนอื่น ๆ ก็จะไม่เข้าใจปัญหาและที่มาของความขัดแย้ง** จะอาศัยเพียงความรู้เรื่องรัฐสยามฝ่ายเดียวแล้วไปตัดสินอัตลักษณ์คนอื่น ๆ เห็นได้ว่าไม่อาจนำมาซึ่งความเข้าใจและร่วมมือกันได้

ในวาระที่บรรดาประเทศอาเซียนกำลังมุ่งหน้าไปสู่การสร้าง**ประชาคมแห่งประชาชาติเอเชียตะวันออกเฉียงใต้** ทั้งในทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม การพูดถึงปัญหาขัดแย้งระหว่างสยามกับมลายูมุสลิมในประเทศไทยก็ควรหันไปมองในบริบทที่กว้างใหญ่กว่าประเทศและชาติพันธุ์สยามกับมลายูก่อนเป็นปฐม การมองให้กว้างและไกลออกไปจากตัวเองก็คือการมองให้เห็นทั้งภูมิภาคของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือชื่อดั้งเดิมว่า **สุวรรณภูมิ** ในที่นี้จะกล่าวถึงลักษณะเด่นบางประการของดินแดนสุวรรณภูมิก่อน ลักษณะเด่นอันแรกคือความหลากหลายทางภูมิศาสตร์และชาติพันธุ์สุวรรณภูมิเป็นภูมิภาคที่เปิดสู่โลกภายนอก ทั้งทางบกและทางทะเล ทำให้อาณาบริเวณนี้เป็นจุดเชื่อมต่อและผสมกลมกลืนกันของหลายอารยธรรมใหญ่ ๆ จากอดีตถึงปัจจุบันในแง่ของการผลิต ที่สำคัญการเกษตรกรรม การมีระบบนิเวศวิทยาที่เหมาะสมสำหรับการเพาะปลูกขนาดเล็ก เลี้ยงตัวเองได้ไม่ยาก ทำให้มีลักษณะของการผลิตแบบผู้ผลิตน้อยกระจัดกระจายไปทั่วดินแดนต่าง ๆ

ระบบรัฐและการปกครอง ไม่จำเป็นต้องอาศัยระบบรัฐและการปกครองแบบรวมศูนย์ในการผลิตและแลกเปลี่ยน ระบบแบบธรรมชาติสามารถให้ผลผลิตมากพอสำหรับการค้าในภูมิภาค สิ่งที่ต้องการมากกว่าคือแรงงานในการผลิต นักคิดไม่เป็นที่ต้องการมากนักนักปฏิบัติ นักประยุกต์ ดัดแปลงธรรมชาติให้เข้ากับความต้องการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ต่อมา ไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงในระบบและโครงสร้างของสังคมหรือรัฐ หากแต่เป็นการเปลี่ยนแปลงภายในระบบและรัฐ

O.W. Wolters นักประวัติศาสตร์ผู้ล่วงลับไปแล้วแห่งมหาวิทยาลัยคอร์เนล สรุปข้อคิดว่าด้วยลักษณะร่วมกันสำคัญ ๆ ของอุษาคเนย์ ว่าประกอบไปด้วย

1) ความสำคัญของเวลา คือเวลาปัจจุบัน อดีตสำคัญเมื่อมันสามารถทำให้ปัจจุบันมีความหมายได้ ภูมิภาคนี้ไม่ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงแบบก้าวหน้าที่ค่อยเป็นค่อยไปอย่างวิวัฒนาการ ตรงข้ามคนให้น้ำหนักไปที่การเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีกของวัฏจักร คือทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงที่เน้นที่ตัวบุคคล มากกว่าที่ระบบ อนาคตคือสิ่งที่ตั้งความหวังไม่ได้ เวลาแบบที่เป็นนามธรรม แบบที่ก้าวเดินไปข้างหน้าและสูงขึ้นนั้นไม่มีฐานรองรับในภูมิภาค หากแต่ในเวลาต้องมีสิ่งรูปธรรมที่อธิบายให้เห็นการกระทำที่จะเกิดขึ้น และผลที่จะตามมาจากการกระทำของบุคคลนั้น ๆ ไม่ปล่อยให้เหตุผลหรือตรรกเป็นปัจจัยกำหนดการกระทำหรือผลในอนาคต

2) เมื่อเวลาปัจจุบันสำคัญ จึงต้องให้ความสำคัญแก่การปรับรับและใช้ความชำนาญในเรื่องมือหรืออื่น ๆ จากทุกที่ ไม่ว่าจะจากการค้าแลกเปลี่ยนกับภายนอกหรือจากภายในอุษาคเนย์เอง เพื่อให้ทันสถานการณ์ร่วมสมัยได้ นี่ทำให้เป็นลักษณะของนักปฏิบัติหรือนักทำมากกว่านักคิดทฤษฎี ในหลักฐานอดีต จึงมีการระบุถึงกลิ่นลูกต่าง ๆ ที่เข้ามายังสุวรรณภูมิ จากอินเดีย มาอาหรับ จีน และฝรั่ง เป็นต้น เช่นนิทานเวียดนามใน ศ. 14 ถึง 15 ใช้สั่งสอนชาวบ้านให้มีระเบียบ เป็นการใช้ความรู้จากข้างนอกมารับใช้ชนชั้นนำในการปกครองชาวบ้าน อันแสดงถึงทัศนะของผู้ปกครองชาวบ้านที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงไป

3) การทำให้ความคิดทันสมัย ทำให้อุษาคเนย์ต้องสามารถมองเห็นตัวเองในโลกใหญ่ได้ด้วย โลกใหญ่อันแรกได้แก่โลกฮินดู (ศ. ที่ 5) โลกฮินดูเรียกได้ว่าเป็น **ชุมชนในจินตกรรม** อันแรก ทำให้เทพเจ้าฮินดูเป็นเทพของภูมิภาคหรือรัฐทั้งหลายในอุษาคเนย์ไป

ในโลกทรรศน์ฮินดูนี้ ศูนย์กลางอาจอยู่ที่ไหนก็ได้ ตามแต่ใครจะอ้าง ซึ่งมักอยู่ในที่ ๆ ซึ่งผู้อ้างอาศัยอยู่ เช่นการถกเถียงกันระหว่างนักประวัติศาสตร์ชาติต่าง ๆ ในภูมิภาคความตกลงแล้ว ศูนย์กลางของอาณาจักรศรีวิชัยอยู่ที่ไหน ที่อินโดนีเซียหรือที่ไชยา ค่างคนต่างก็มีหลักฐานทางโบราณคดีรองรับด้วยกันทั้งนั้น

4) การเน้นที่วัฒนธรรมในตัว **บุคคล** และ **ความสำเร็จ** มากกว่าที่กลุ่มและฐานะของความเป็นทายาท มีแนวโน้มที่จะลดการอ้างถึงฐานะตามโคตรตระกูล มีการตรวจสอบผู้นำในทุกละแวกและทุกรุ่น รัฐบาลไม่ใช่เรื่องของสถาบันที่ซับซ้อน แต่เป็นระบบราชการแบบสบาย ๆ (Relaxed Unbureaucratic Style of Public Life) ความสำคัญอยู่ที่การจัดการของแต่ละคน การจัดพิธีกรรม ดังนั้นคุณสมบัติส่วนตัวของการนำจึงสำคัญยิ่ง ดังนั้น ไม่จำเป็นต้องถามว่า รัฐบาลเข้มแข็งหรืออ่อนแอ เหมาะที่จะใช้คำว่า polity มากกว่า state

การปกครองแบบสบาย ๆ ไม่หมายความว่าจะล่มจมหรือสลายไป มีประเพณีการปกครองที่ผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองต้องพึ่งพากัน เมื่อใดที่การปกครองร้ายไปก็อาจต้องย้ายไปที่อื่น เมื่อผู้ปกครองปกป้องศาลเทพเจ้าของท้องถิ่น และรักษาความสงบ หรือขจัดผู้รุกรานได้ แสดงว่ามีการพึ่งพาอาศัยกันขึ้น (ไม่ได้มองว่าเป็นการทำฝ่ายเดียวข้างบนหรือล่าง หากแต่มองแบบสองด้าน)

5) กำลังคนเป็นแหล่งทางเศรษฐกิจที่สำคัญของผู้นำ และจำเป็นยิ่งสำหรับการหาส่วนเกินมาสนับสนุนราชสำนัก งานสวนรวม การทหารและอื่น ๆ และการค้าต่างประเทศ ผู้นำต้องป้องกันภัยอันตราย ป้องกันศาสนาเข้าถึงได้ด้วยการเป็นตัวเชื่อมประสานเมื่อเกิดความขัดแย้ง แต่คนไทย และพม่า ถือว่าผู้นำก็เหมือนอันตรายในบ้านอย่างหนึ่งเหมือนภัยธรรมชาติ อยู่ใกล้ก็ร้อน อยู่ไกลก็หนาว การได้ความมั่งคั่งจากการค้าถือเป็นสิทธิอย่างหนึ่งของผู้นำ ในวรรณกรรมมลายูและชาว เมื่อพูดถึงทะเล จึงไม่พูดถึงเรื่องการค้าต่างประเทศในนั้น ถือว่าเป็นเรื่องที่รู้กันดีอยู่แล้ว ไม่เป็นประเด็นปัญหาสำคัญที่ต้องนำเสนอในวรรณกรรมอะไรอีกให้ยุ่งยาก อันนี้จะตรงข้ามกับวรรณกรรม

ยุโรป ซึ่งโยงการเดินทางไปต่างเมืองเข้ากับเรื่องการค้าเป็นประจำ อย่างไรก็ตามงานเขียนอินโดนีเซีย พูดว่ากำเนิดของอาณาจักรความฝั่งทะเลขวา เป็นความสำเร็จของผู้นำท้องถิ่นในการเอาชนะหรือใช้ประโยชน์จากการมาถึงของการค้าต่างประเทศได้

6) ผู้นำถูกมองว่าเป็นตัวอย่างหรือครูของความประพฤติที่ถูกต้อง นั่นคือคุณสมบัติผู้นำทางศาสนา ประกอบไปด้วย ความกล้า การควบคุมตนเอง กำลังภายนอก มีทรัพยากรไม่สิ้นสุด การพูดเก่ง ไม่หลง เข้าถึงได้ มีความเมตตา ความตั้งใจในการปกป้องผู้อื่น ความสามารถในการคลี่คลายปัญหา ใจกว้าง จัดการสายสัมพันธ์กับคนต่าง ๆ ได้มาก สรุปคือลักษณะผู้นำรวมเอาทุกสิ่งที่มีมองว่า ดี งาม และจริง ภาพวาด งานเขียนจารึก ตำนานจากคัมภีร์ศาสนา ที่แสดงต่อสาธารณชน เช่นวัด หนังสือ ล้วนมีความหมายในการบอกว่าอะไรคือคุณสมบัติของคน และก็คือการนิยามว่าลักษณะของผู้นำในอุดมคติคืออย่างไร

7) ไม่มีระบบรวมศูนย์ที่เข้มแข็งตลอดกาล หากแต่ระบบปกครองในอุษาคเนย์เป็นวัฏจักรที่มีการเปลี่ยนแปลงแบบวงกลมไปเรื่อย ๆ ดังนั้นประวัติศาสตร์โบราณที่แสดงออกในพระราชพงศาวดาร ตำนาน จารึกทั้งหลายจึงล้วนเป็นประวัติศาสตร์แบบวัฏจักร ไม่ใช่ประวัติศาสตร์แบบเส้นตรง

8) เนื่องจากระบบปกครองอย่างสบาย ๆ ทำให้ปัญหาชนชาติในชายขอบไม่ได้รับความสนใจหรือจัดการปล่อยให้เป็นชั้น ๆ ทางนิเวศวิทยา ไม่มี ชายแดน แต่เป็นรอบนอกบาง ๆ ภูมิภาคแบ่งออกเป็นกลุ่ม ๆ แต่ไม่มีเชื้อชาติเป็นพื้น ผู้คนถูกกวาดต้อนจากที่ไปอีกที่ จากการทำสงคราม ถ้าไม่กวาดต้อนผู้คนออกไป บริเวณนั้นและระบบนิเวศวิทยาก็แบ่งให้ชนชาติอยู่กันอย่างปกติ การพูดสองภาษาหรือหลายภาษาเป็นการทำให้คนต่างชาติอยู่ด้วยกันได้ เป็นเรื่องปกติของคนอุษาคเนย์

ระบบบรรณาการ (Tributary System)

ระบบการปกครองระหว่างเมืองหรือรัฐต่าง ๆ ในอุษาคเนย์แต่โบราณนั้น ใช้ระบบที่นักประวัติศาสตร์เรียกว่า **ระบบมณฑล** หรือ **Mandala** กล่าวคือบรรดารัฐและผู้นำเหล่านั้นได้ศึกษาบทเรียนจากการอยู่ร่วมกันในอดีตแล้วพบว่าวิธีการในการทำให้พื้นที่ทางการเมือง (คือรัฐและอาณาจักรต่าง ๆ) นั้นเกิดประโยชน์แก่ทุกฝ่ายมากที่สุด ด้วยการทำตามทฤษฎีมณฑลนี้ ในแนวคิดทฤษฎีนี้ทุก ๆ รัฐและเมืองต่างเป็นส่วนหนึ่งหรือสมาชิกหนึ่งของระบบนี้หรือระบบที่เกี่ยวข้องกัน ไม่มีใครสามารถอยู่รอดได้คนเดียวโดยไม่สนใจเพื่อนบ้านอื่น ๆ ความเป็นอิสระที่ได้มาจากการเป็นกลางอย่างแท้จริงนั้นไม่มี มันไม่อาจดำรงอยู่ได้ในโลกของความเป็นจริง หากแต่รัฐที่เป็นสามนคราหรือรัฐบรรณาการต่างหากที่อาจมี **นโยบายต่างประเทศ** ที่เป็นกลางได้ โดยต้องแลกกับการเสียสิทธิบางอย่างของตนไปให้แก่รัฐที่ใหญ่กว่ากษัตริย์รักษาคณอยู่ในวังวนของชีวิตที่หลากหลายได้ด้วยการใช้ประโยชน์จากองค์ประกอบและปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ ในระบบให้ได้มากที่สุด การสร้างพันธมิตรระหว่างรัฐต่าง ๆ ก็เป็นผลมาจากการที่รัฐเหล่านั้นอยู่ในภูมิศาสตร์แบบไหน (Wolters, 2008, 157)

ในทางภูมิศาสตร์ของสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ในอดีต ได้แก่ อาณาจักรปาตานีเก่า ซึ่งรวมเมืองยะลา นราธิวาสไว้ด้วยกัน แต่ไม่มีสตูลอยู่ด้วย เพราะสตูลแต่ก่อนอยู่กับเมืองไทรบุรีหรือเคดาห์ ค่อมามือลงนามสัญญาอังกฤษสยามในปีพ.ศ. 2452 (ค.ศ. 1909) ทำให้อังกฤษยอมรับรองอำนาจของกรุงสยามเหนือเมืองปัตตานี แลกกับการได้สิทธิเหนือเมืองกลันตัน ตรังกานูและไทรบุรีไป โดยที่คัตส่วนที่เป็นสตูลให้กับสยามไปด้วย ดังนั้นสตูลจึงไม่เคยมีการเคลื่อนไหวทางการเมืองอะไรร่วมกับฝ่ายปาตานีเลย ตั้งแต่สมัยโน้นกระทั่งสมัยปัจจุบัน อาณาบริเวณ

ดังกล่าวนี้เป็นที่ตั้งของศูนย์อำนาจสำคัญ 2 แห่ง คือ ปาตานีทางฝั่งตะวันออก และไทรบุรีทางฝั่งตะวันตก แสดงออกในการเป็นรัฐเมืองที่สำคัญในบริเวณตอนกลางของคาบสมุทรมลายูโบราณ ในสมัยอยุธยา ปาตานีเป็นศูนย์รวมของสินค้าพื้นเมืองอันได้แก่เครื่องเทศ พริกไทยและของป่า เป็นเมืองท่าส่งผ่านสินค้าจากจีนและยุโรป แม้ว่าปาตานีประกาศรับรองในความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์อยุธยา (รัฐสยามไทย) แต่ความสัมพันธ์ในการปกครองก็ไม่เหมือนกับเมืองประเทศราชอื่น ๆ ด้วยปัจจัยทางระยะทางและลักษณะเมืองท่าของปาตานีเองที่ทำให้ปาตานีตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของสยาม แต่ไม่ได้อยู่ภายใต้อำนาจการปกครอง อันเป็นลักษณะหนึ่งของรัฐเล็ก ๆ ที่ดำรงอยู่ตามชายขอบของรัฐใหญ่ ๆ เช่นในคอนเหินของเกาะชวา คาบสมุทรมลายา หรือบริเวณตอนล่างของพม่าและเวียดนาม รัฐเล็ก ๆ เหล่านั้นต่างมีอิสระในการปกครองและสืบทอดอำนาจของตัวเองด้วยกันทั้งสิ้น (ยงยุทธ ชูแว่น, 2550, 39)

ประเด็นต่อมาที่มักมีความสับสนกันพอสมควรเมื่อพูดถึงประวัติศาสตร์ยุคอาณาจักรกับเมืองสามนคราษ ก็คือ ปัญหาเรื่องฐานะของเมืองประเทศราชว่าคืออะไร โดยทั่วไปเรามักเข้าใจว่าก็เหมือนกับการเป็น **เมืองขึ้น** ของประเทศใหญ่ที่มีกำลังเหนือกว่านั่นเอง ความคิดเรื่องเมืองขึ้นในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการทรงอธิบายใน**พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา** ก็คือการสูญเสียอิสรภาพของชาติหรือประเทศในทัศนคติของพระองค์ท่านใกล้เคียงกับคำว่า Independence ในประวัติศาสตร์สมัยใหม่ ในความเป็นจริง **อิสรภาพ**ของราชอาณาจักรนั้นเป็นนวัตกรรมสมัยใหม่ เป็นจินตนาการที่เพิ่งถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นเมื่ออาณาจักรกษัตริย์แบบยุคฟิวดัลหรือศักดินาได้เสื่อมสลายไป และกำลังก่อรูปแบบของรัฐสมัยใหม่ที่เรียกว่ารัฐประชาชาติ ช่วงเวลาประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา โดยเฉพาะหลังจากการปฏิวัติอเมริกาและปฏิวัติใหญ่ฝรั่งเศส นั่นคือปลายยุคกรุงศรีอยุธยา กำลังจะขึ้นยุคกรุงรัตนโกสินทร์ แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการทรงอธิบายความหมายของเมืองขึ้นตั้งแต่ตั้งกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. 1893 (ค.ศ. 1350) ดังที่ได้ทรงอธิบายการสร้างกรุงศรีอยุธยาของพระเจ้าอู่ทองว่าไม่ได้สร้างพระนครทันทีที่เสด็จมาถึงเมืองอโยธยา ความจริงไม่ใช่พระเจ้าอู่ทองได้ยกมาตั้งเป็นเมืองเล็ก ๆ ก่อนอยู่ที่เวียงเหล็ก (ต่อมาสร้างเป็นวัดพุทไธศวรรย์) ได้ 3 ปี เมื่อเห็นเวลาอันควรจะประกาศเป็นอิสรภาพเปิดเผยได้แล้ว จึงสร้างพระนครศรีอยุธยาและทำพิธีราชาภิเษกโดยประกาศเป็นอิสรภาพ เมื่อปีขาล (ที่จริงปีเถาะยังเป็น) โทศก จุลศักราช 712 พ.ศ. 1897 (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ, 2516, 107)

การเป็นเมืองประเทศราช หรือเมืองขึ้น ในศัพท์ว่า Dependencies จึงหมายถึงการที่รัฐเล็กยอมรับในอำนาจของรัฐใหญ่ที่เหนือกว่า และการยอมรับดังกล่าวนี้ไม่ใช่สิ่งถาวร อาจยาวเป็นหลายปี หรืออาจสั้นไม่กี่เดือนก็ได้ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยเงื่อนไขของสัมพันธภาพระหว่างรัฐทั้งหลายในมณฑลเดียวกันหรือที่เกี่ยวข้องกันว่าดำรงอยู่ในลักษณะอะไร รัฐปาตานี และไทรบุรีจึงสามารถยอมรับในความเหนือกว่าของทั้งรัฐสยามและมะละกาได้ในเวลาเดียวกัน แต่จะยอมรับไครมากกว่าก็ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในขณะนั้น ๆ จึงดูเหมือนกับระบบบรรณาการเต็มไปด้วยความวุ่นวาย มีการบงกช ขัดขืน ค่อด้านจากบรรดารัฐเล็ก ๆ อยู่ตลอดเวลา หากมองจากสายตาของศูนย์กลางในทศวรรษสมัยใหม่ก็จะสรุปว่ารัฐบรรณาการหรือประเทศราชมักไม่จริงใจ ทำตัวเป็น **ขอมแปรพัตร์** เลยถูกทำให้กลายเป็นผู้ร้ายใน**ประวัติศาสตร์** ของอาณาจักรใหญ่เสมอมา นี่เป็นทศวรรษทางประวัติศาสตร์ที่ผิด ควรจะแก้ไขให้ถูกต้องเพื่อความเข้าใจและการอยู่ร่วมกันระหว่างรัฐในอดีตที่ยังส่งทอดมายังปัจจุบันกันต่อไป กล่าวได้ว่าการเมืองของรัฐชายขอบจึงเป็นอิสระในความหมายว่าไม่ผูกคติดขึ้นอยู่กับศูนย์อำนาจใดอย่างตายตัวเหมือนเมืองอาณานิคมพุดอย่างสมัยปัจจุบันก็ถือมีความเป็นตัวของตัวเอง ทำการปกครองมีสิทธิอำนาจทางการเมืองและการเงินเหนือประชากรในรัฐของตนเองอย่างเต็มที่ ความหมายดังกล่าวนี้จึงใกล้เคียงกับคำว่า Autonomy หรือปกครองตนเองอย่างจำกัดเพราะยังยอมรับในอำนาจที่เหนือกว่าอยู่

กล่าวได้ว่ามนโพนัสนว่าด้วยความเป็นอิสราภาพของรัฐยังไม่เกิดไม่ว่าในตะวันตกหรือในตะวันออก ความคิดโบราณของสยามไทยว่าด้วย **อิสราภาพ** ก็มีอยู่แล้ว คือหมายความว่าอำนาจของผู้เป็นใหญ่หรือพระอิสริยยศ ศัพทนี้มีปรากฏในกฎหมายตราสามดวง จึงไม่ใช่ความเป็นอิสระ ไม่เป็นข้าประเทศอื่นในลักษณะของการตกเป็นข้าทาสหรือเป็นอาณานิคม อิสราภาพแบบโบราณจึงมีนัยถึงอำนาจในตัวบุคคลผู้มีฐานะเหนือกว่าอำนาจนี้ถ่ายทอดไปยังคนอื่นหรือให้แก่ประเทศและรัฐไม่ได้ เพราะมองว่ารัฐก็คือตัวคนของกษัตริย์นั่นเอง ความขัดแย้งในประวัติศาสตร์ยุคดังกล่าวจึงเป็นความขัดแย้งระหว่างผู้นำคือกษัตริย์ด้วยตนเอง เพียงแต่อ้างในนามของอาณาจักรหรือรัฐนั้น ๆ แต่ไม่ใช่ความขัดแย้งระหว่างราษฎรของทั้งสองรัฐนั้น เอาเข้าจริง ๆ แล้วนโยบายการปกครองและการปฏิบัติที่กษัตริย์กระทำต่อราษฎรก็คล้าย ๆ กันคือไม่ได้คำนึงถึงความทุกข์ยากลำบากและความไม่ยุติธรรมของราษฎรข้างล่างเท่าใดนัก ดังนั้นการที่กษัตริย์รัฐหนึ่งจะยึดอำนาจแล้วขับไล่ผู้ปกครองคนเดิมออกไปจากอำนาจ จึงเป็นสิ่งปกติที่ราษฎรไม่จำเป็นต้องเข้ามาปกป้องรักษาอำนาจให้ ยิ่งถ้ากษัตริย์องค์ใหม่สามารถให้ความสุขและความอยู่ดีกินดีแก่ราษฎรได้มากกว่าก็จะได้รับการยอมรับจากราษฎรเมืองนั้น ๆ ได้

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐปาดานีกับอาณาจักรสยามโดยเฉพาะอยุธยาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ดำเนินไปตามวัฏจักรของระบบมณฑลดังกล่าวมาแล้ว มีการเคลื่อนไหวจากแบบเมืองขึ้นหรือเมืองพึ่งที่การยอมรับในอำนาจของสยามมากกับแบบเมืองเอกเทศที่รายาปาดานีมีอำนาจในการจัดการเมืองและคนของตนเองได้มาก เกือบเรียกว่าเป็นการปกครองตนเองหรือเป็นอิสระในระดับท้องถิ่น ส่วนรูปแบบใหญ่นั้นยังเป็นระบบบรรณาการ ที่ทุกฝ่ายยอมรับในฐานะของรัฐที่อำนาจไม่เท่ากัน การจัดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐทั้งหลาย ก็เพื่อทำให้เกิดความสงบสันติมากที่สุด หลีกเลี่ยงการสงครามและการปะทะแข่งขันอย่างไม่มีทางออก สัญลักษณ์ของระบบบรรณาการคือการส่งต้นไม้ทองคำหรือนูหงามาสไปให้รัฐที่เป็นเจ้าพ่อ

อาณาจักรอยุธยาที่มีความสัมพันธ์แบบบรรณาการเป็นอย่างดีกับรัฐปาดานีตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 20 และ 21 ก่อนหน้านั้นกรุงสุโขทัยก็มีความสัมพันธ์ดังกล่าวกับปาดานี มีหลักฐานว่าในศตวรรษที่ ๑๘ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว) (1370-88) มีสนมที่เป็นธิดาของขุนนางปาดานี และแต่งลูก ๆ ของเธอไปกับเจ้าเมืองสิงห์ปุระในปี พ.ศ. 1941 ปาดานีต้องเดินนโยบายระหว่างประเทศที่รักษาดุลอำนาจระหว่างอยุธยากับมะละกา ครั้งหนึ่งปาดานียกทัพไปตีมะละกา แสดงว่าปาดานีมีความสัมพันธ์อันดียิ่งกว่าฝ่ายสยาม ในปี พ.ศ. 2035 เจ้าเมืองไทรบุรี (เกดาห์) ส่งคณะบรรณาการไปยังราชสำนักอยุธยาสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในปี พ.ศ. 2183 ทั้งปาดานีและยะโฮร์ส่งเครื่องบรรณาการไปให้กรุงศรีอยุธยา ทั้งหมดนี้แสดงว่าในสมัยนั้นบรรดาหัวเมืองต่าง ๆ ยอมรับในอำนาจของอยุธยา

นอกจากสัมพันธ์ภาพที่เรียบง่ายและมีความเป็นมิตรต่อกันระหว่างรัฐทั้งหลาย อีกด้านก็ยังมีความสัมพันธ์ในเรื่องการสงครามและการใช้กำลังต่อสู้กันเกิดขึ้น เช่นมะละกาไม่ยอมส่งสาส์นแสดงความจงรักภักดีต่ออยุธยาในสมัยของสุลต่านมูสตาฟา สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยาจึงส่งกองทัพลงไปปราบ แต่ไม่สำเร็จสงครามครั้งนั้นไม่มีการบันทึกผลของการสงครามในพระราชพงศาวดารไทย หากแต่ในชะยาเราะฮ์มุลายู (พงศาวดารมลายู) มีการกล่าวถึงสงครามครั้งนั้นว่าสยามไม่ได้ชนะ พงศาวดารมลายูยังบันทึกถึงการสงครามอีกหลายครั้งระหว่างสยามกับมะละกาตลอดศตวรรษที่ 20 ในสงครามครั้งหนึ่งเจ้านายฝ่ายสยามเสียชีวิตลงด้วยอาวุธที่สืบทอดมาจากฝ่ายมะละกา

การสงครามที่มีการบันทึกไว้มากได้แก่เหตุการณ์ที่ปาดานีใช้กำลังบุกอยุธยา หลังจากทีปาดานีส่งกำลังว่าจะมาช่วยอยุธยาทำศึกกับพม่า ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เขียนว่า **ขณะนั้นพระยาตานีศรีสุลต่าน**

กล่าวได้ว่ามนต์ที่ว่าด้วยความเป็นอิสรภาพของรัฐยังไม่เกิดไม่ว่าในตะวันตกหรือในตะวันออก ความคิดโบราณของสยามไทยว่าด้วย **อิสรภาพ** ก็มีอยู่แล้ว คือหมายความว่าอำนาจของผู้เป็นใหญ่หรือพระอิศวร ศัพท์นี้มีปรากฏในกฎหมายตราสามดวง จึงไม่ใช่ความเป็นอิสระ ไม่เป็นข้าประเทศอื่นในลักษณะของการตกเป็นข้าทาสหรือเป็นอาณานิคม อิสรภาพแบบโบราณจึงมีนัยถึงอำนาจในตัวบุคคลผู้มีฐานะเหนือกว่าอำนาจนี้ถ่ายทอดไปยังคนอื่นหรือให้แก่ประเทศและรัฐไม่ได้ เพราะมองว่ารัฐก็คือตัวคนของกษัตริย์นั่นเอง ความขัดแย้งในประวัติศาสตร์ยุคดังกล่าวจึงเป็นความขัดแย้งระหว่างผู้นำคือกษัตริย์ด้วยกันเอง เพียงแต่อ้างในนามของอาณาจักรหรือรัฐนั้น ๆ แต่ไม่ใช่ความขัดแย้งระหว่างราษฎรของทั้งสองรัฐนั้น เอาเข้าจริง ๆ แล้วนโยบายการปกครองและการปฏิบัติที่กษัตริย์กระทำต่อราษฎรก็คล้าย ๆ กันคือไม่ได้คำนึงถึงความทุกข์ยากลำบากและความไม่ยุติธรรมของราษฎรข้างล่างเท่าใดนัก ดังนั้นการที่กษัตริย์รัฐหนึ่งจะยึดอำนาจแล้วขับไล่ผู้ปกครองคนเดิมออกไปจากอำนาจ จึงเป็นสิ่งปกติที่ราษฎรไม่จำเป็นต้องเข้ามาปกป้องรักษาอำนาจให้ ยิ่งถ้ากษัตริย์องค์ใหม่สามารถให้ความสุขและความอยู่ดีกินดีแก่ราษฎรได้มากกว่า ก็จะได้รับการยอมรับจากราษฎรเมืองนั้น ๆ ได้

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐปาคานีกับอาณาจักรสยามโดยเฉพาะอยุธยาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ดำเนินไปตามวัฏจักรของระบบมณฑลดังกล่าวมาแล้ว มีการเคลื่อนไหวจากแบบเมืองขึ้นหรือเมืองพึ่งที่การยอมรับในอำนาจของสยามมากกับแบบเมืองเอกเทศที่ร่ายาปาคานีมีอำนาจในการจัดการเมืองและคนของตนเองได้มาก เกือบเรียกว่าเป็นการปกครองตนเองหรือเป็นอิสระในระดับท้องถิ่น ส่วนรูปแบบใหญ่นั้นยังเป็นระบบบรรณาการ ที่ทุกฝ่ายยอมรับในฐานะของรัฐที่อำนาจไม่เท่ากัน การจัดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐทั้งหลาย ก็เพื่อทำให้เกิดความสงบสันติมากที่สุด หลีกเลี่ยงการสงครามและการปะทะแข่งขันอย่างไม่มีทางออก สัญลักษณ์ของระบบบรรณาการคือการส่งต้นไม้ทองคำหรือบุหงามาใส่ไปให้รัฐที่เป็นเจ้าพ่อ

อาณาจักรอยุธยาที่มีความสัมพันธ์แบบบรรณาการเป็นอย่างดีกับรัฐปาคานีตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 20 และ 21 ก่อนหน้านั้นกรุงสุโขทัยก็มีความสัมพันธ์ดังกล่าวกับปาคานี มีหลักฐานว่าในศตวรรษที่ ๑๘ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว) (1370-88) มีสนมที่เป็นธิดาของขุนนางปาคานี และแต่งลูก ๆ ของเธอไปกับเจ้าเมืองสิงห์ปุระในปี พ.ศ. 1941 ปาคานีต้องเดินนโยบายระหว่างประเทศที่รักษาความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับมะละกา ครั้งหนึ่งปาคานียกทัพไปตีมะละกา แสดงว่าปาคานีมีความสัมพันธ์อันดียิ่งกว่าฝ่ายสยาม ในปี พ.ศ. 2035 เจ้าเมืองไทรบุรี (เคดาห์) ส่งคณะบรรณาการไปยังราชสำนักอยุธยาสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในปี พ.ศ. 2183 ทั้งปาคานีและยะโฮร์ส่งเครื่องบรรณาการไปให้กรุงศรีอยุธยา ทั้งหมดนี้แสดงว่าในสมัยนั้นบรรดาญะมลายูต่างพากันยอมรับในอำนาจของอยุธยา

นอกจากสัมพันธ์ภาพที่เรียบร้อยและมีความเป็นมิตรต่อกันระหว่างรัฐทั้งหลาย อีกด้านก็ยังมีความสัมพันธ์ในเรื่องการสงครามและการใช้กำลังต่อสู้กันเกิดขึ้น เช่นมะละกาไม่ยอมส่งสาส์นแสดงความจงรักภักดีต่ออยุธยาในสมัยของสุลต่านมูสตอฟา สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยาจึงส่งกองทัพลงไปปราบ แต่ไม่สำเร็จสงครามครั้งนั้นไม่มีการบันทึกผลของการสงครามในพระราชพงศาวดารไทย หากแต่ในชะยาเราะฮ์มลายู (พงศาวดารมลายู) มีการกล่าวถึงสงครามครั้งนั้นว่าสยามไม่ได้ชนะ พงศาวดารมลายูยังบันทึกถึงการสงครามอีกหลายครั้งระหว่างสยามกับมะละกาลดตลอดศตวรรษที่ 20 ในสงครามครั้งหนึ่งเจ้านายฝ่ายสยามเสียชีวิตลงด้วยอนุศักดิ์สิทธิ์ของฝ่ายมะละกา

การสงครามที่มีการบันทึกไว้มากได้แก่เหตุการณ์ที่ปาคานีใช้กำลังบุกอยุธยา หลังจากทีปาคานีส่งกำลังว่าจะมาช่วยอยุธยาทำศึกกับพม่า ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เขียนว่า **ขณะนั้นพระยาปาคานีศรีสุลต่าน**

ยกทัพเรือห้าหมื่นสองร้อยลำเข้ามาช่วยราชการสงคราม ถึงทอดอยู่หน้าวัดกุฎีบางกะจะ รุ่งขึ้นยกเข้ามาทอดอยู่ ประคอง พระยาตานีศรีสุลต่านได้ทักกลับเป็นกบฏ ก็ยกเข้าไปในพระราชวัง สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้า ไม่ทันรู้ตัวเสด็จลงเรือพระที่นั่งศรีลัคนาหนีไปเกาะมหาพราหมณ์ และเสนาบดีมุขมนตรีพร้อมกันเข้าไปใน พระราชวัง สะพัดไล่ชาวตานีแตกฉานลงเรือรุดหนีไป... (สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชานุญาต, 2516, น. 176) อ่านดูแล้วยากจะเข้าใจเหตุผลของฝ่ายปาคานีในการ กบฏ ว่าคืออะไร อุดสำคัญกองทัพเรือหลายร้อยลำมายัง กรุงศรีอยุธยา เพื่อหลอกเข้าโจมตี แสดงว่าต้องมีการวางแผนก่อนหน้านั้นแล้ว ไม่ใช่เกิดขึ้นลอย ๆ จากหลักฐาน พงศาวดารปาคานีหรืออิกายัตปาคานี กล่าวว่าก่อนหน้านั้นทั้งสุลต่านปาคานีกับพระมหาจักรพรรดิก็มีความสัมพันธ์ อันดีต่อกัน มีการแลกเปลี่ยนสันถวไมตรีทางการทูตกัน แต่หลังจากนั้นทางปาคานีอ้างว่ากษัตริย์อยุธยาได้ปฏิบัติ อย่างไม่เหมาะสมต่องฝ่ายปาคานี **"kerana Raja Siam memandang darjat baginda itu sangat rendah dari padanya"** (เพราะกษัตริย์สยามดูถูกว่ารายาปาคานีมีศักดิ์ที่ต่ำกว่าของคนมาก) (Teeuw and Wyatt 1970: 228)

ตรงนี้เห็นได้ชัดว่าหากนักเรียนประวัติศาสตร์ไม่เคยอ่านเอกสารหรือพงศาวดารของทางฝ่ายปาคานีเองบ้าง ก็ยากที่จะคาดคะเนได้ว่าเกิดอะไรขึ้นจริง ๆ ในประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาเกี่ยวกับปาคานี ข้อคิดนี้สำคัญมากสำหรับการทำความเข้าใจในประวัติศาสตร์ของเราเองและของคนอื่นถูกต้องใกล้เคียงความเป็นจริงมากที่สุด ไม่ใช่เป็น ความเข้าใจที่เราคิดจากหลักฐานของเราเองฝ่ายเดียว ที่น่ายินดีคือปัจจุบันนี้มีงานศึกษาว่าด้วยพงศาวดารชาวมลายูเอง ที่บันทึกในภาษามลายู เล่มที่ปรากฏออกมาล่าสุดคือ **บุหงารายา ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าของชาวมลายู** เขียนโดย **ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุสิทธิ์ วิรุณหะ** คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เล่มนี้ศึกษางานเขียน พื้นเมือง 5 เล่ม ซึ่งสำคัญอย่างยิ่งสำหรับการเข้าใจประวัติศาสตร์ของคนมลายู

กลับไปทึ่งสงครามระหว่างสยามกับปาคานีอีกครั้ง หากตีความตามหลักฐานโบราณ หมายความว่ากษัตริย์สยาม กับสุลต่านปาคานีทะเลาะกระทั่งใช้กำลังเข้าสยบอีกฝ่ายหนึ่งเนื่องด้วยการดูถูกกัน ไม่ใช่จากปัญหาใหญ่ ๆ ทางเศรษฐกิจ การเมืองระหว่างประเทศเช่นนั้นหรือ ความจริงแล้วพงศาวดารโบราณเขียนถูกแล้ว ว่ามูลเหตุแห่งความขัดแย้งระหว่าง รัฐบาลสยามกับรัฐบาลใหญ่นั้นล้วนมาจากเรื่องส่วนตัว เรื่องเกียรติยศ ศักดิ์ศรี การแสดงออกถึงฐานะแห่งความเป็น กษัตริย์ของแต่ละรัฐก็แสดงออกผ่านตัวบุคคลของกษัตริย์ นัยของความขัดแย้งดังกล่าวแสดงว่าปัญหาและความขัดแย้ง ในยุคก่อนนั้นเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลที่เป็นกษัตริย์หรือสุลต่าน ไม่ใช่ความขัดแย้งของรัฐและราษฎร ไม่มีเส้นเขตแดน ที่แน่นอนตายตัวของรัฐ และก็ยังไม่มีอัตลักษณ์ของประชากรแห่งรัฐนั้น ๆ การอ่านกลับไปในประวัติศาสตร์ของ สยามเก่าและปาคานีเก่า จึงต้องตระหนักว่ามโนทัศน์เรื่องสงคราม ความขัดแย้งก็ดี ล้วนเป็นเรื่องของผู้นำแต่ละคน แต่ละสมัย ไม่ใช่ของอาณาจักรและรัฐหรือประเทศดังที่เราคิดและเข้าใจในปัจจุบัน ดังนั้นการมองว่าสงครามและ ความขัดแย้งในยุครัฐบาลสยามก็เป็นความขัดแย้งแบบเดียวกันกับที่กำลังเกิดในปัจจุบันจึงไม่ถูกต้อง ระบบมณฑลและ วัฏจักรของความสัมพันธ์แห่งอำนาจที่ไม่เท่ากันระหว่างกษัตริย์และรายาทั้งหลาย ในคาบสมุทรมลายูได้จบสิ้นไปแล้ว ที่เหลือคือความคิดเบื้องหลังการกระทำต่าง ๆ เหล่านั้น เพื่อที่คนรุ่นหลังจะสามารถเก็บรับบทเรียนและความเข้าใจที่คน รุ่นปัจจุบัน จะซึมซับจากเหตุการณ์ในอดีตและนำมาเป็นเครื่องนำทางให้แก่การปฏิบัติของเราในยุคใหม่ นี่เองคือที่มา ของการที่นักปรัชญาประวัติศาสตร์กล่าวว่า เมื่อพูดถึงที่สุด ประวัติศาสตร์ทั้งมวลก็คือประวัติศาสตร์ร่วมสมัยนั่นเอง

สมัยของรัฐบาลการกึ่งอาณานิคม

ผู้เขียนวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับปาตานีตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์มาถึงสมัยปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ 5 ว่าเป็นยุคที่ระบบราชการแบบดั้งเดิมตามประเพณีนั้น ค่อยๆแปรรูปมาสู่ระบบราชการแบบสมัยใหม่ ซึ่งมีมิติของความสัมพันธ์แบบอาณานิคมมากขึ้น นั่นคือมีการใช้กำลังและความต้องการของศูนย์กลางไปใช้ในการปกครองและควบคุมหัวเมืองประเทศราชมากขึ้น จนในที่สุดนำไปสู่การรวมศูนย์อำนาจการปกครองมาไว้ที่ศูนย์กลางทั้งหมด แล้วลดบทบาทและฐานะทั้งหลายของรายาปาตานีและรัฐมลายูอื่น ๆ ลงไป ตรงนี้เองที่ผู้เขียนมองว่า จึงคล้าย ๆ กับกระบวนการทำให้เป็นอาณานิคมเหมือนกับที่มหาอำนาจยุโรปได้กระทำต่อรัฐต่าง ๆ ในเอเชียและอุษาคเนย์ในสมัยนั้น จึงไม่น่าแปลกใจว่า น้ำเสียงและท่วงทำนองการเล่าเรื่องใน อิกายัตปาตานี และ ซาเราะฮ์ เกอรายาอัน มลายูปาตานี (ประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรมลายูปาตานี) โดยอิบราฮิม ซุกรี (Ibrahim Syukri) ถึงเต็มไปด้วยความรู้สึกอันเป็นปฏิปักษ์ต่อสยามและรัฐบาลในการปฏิบัติต่อปาตานี กล่าวคือ อิกายัตปาตานี สะท้อนภาพความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับปัตตานีว่าเป็นความสัมพันธ์ที่อยู่บนพื้นฐานของความขัดแย้งซึ่งเกิดจากความพยายามของราชสำนักปัตตานี ที่จะคืนพื้นที่หลุดพ้นจากอำนาจและอิทธิพลของสยาม (สุลธิพร วิรุณหะ, 2551, น.140)

ประวัติศาสตร์ปาตานีเล่มที่มีอิทธิพลต่อคนมลายูมุสลิมในสามจังหวัดภาคใต้มากที่สุดได้แก่ ซาเราะฮ์ เกอรายาอัน มลายูปาตานี โดยอิบราฮิม ซุกรี ซึ่งบทที่ให้อารมณ์ความรู้สึกของคนมลายูต่อนโยบายการปฏิรูปการปกครองของสยามอย่างดุเดือดและตรง ๆ ไม่อ้อมค้อมเลย บทสำคัญที่หนังสือเล่มนี้เล่าอย่างมีพลังได้แก่สมัยของการที่สยามเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างสองรัฐจากแบบเดิมไปสู่แบบสมัยใหม่ ในสมัยรัชกาลที่ 5 และเค็งกู้อับดุลกอเคร์กามารุดดิน หนังสือบอกว่าการใช้กำลังบังคับกระทั้งจับกุมรายาปาตานี เป็นการทำลายเอกราชและความเป็นอธิปไตยของอาณาจักรปาตานีลงอย่างสิ้นเชิง เป็นการเสื่อมเสียศักดิ์ศรีของปาตานีอย่างยิ่ง ปี ค.ศ. 1902 เป็นปีที่เมืองปาตานีสถูยเสียอำนาจออย่างสิ้นเชิง นั่นคือการสูญเสียอธิปไตยของบรรดารายาและชาวเมืองปะตานี สิทธิเสรีภาพและความเป็นเอกราชอยู่ใต้อำนาจของพระเจ้ากรุงสยามโดยสิ้นเชิง นับเป็นปีแห่งอัปยศที่สุด ในประวัติศาสตร์เมืองปาตานี (อิบราฮิม ซุกรี, 2541, น. 71)

มองย้อนกลับไปประวัติศาสตร์อันยาวไกล ปฏิสัมพันธ์ระหว่างเมืองมุสลิมปาก্ষีใต้กับกรุงเทพฯ นับแต่แรกก็สะท้อนถึงแรงต้านจากรายา (ราชา) ปาตานีอย่างเด่นชัด มีการต่อสู้ขัดขืนการที่สยามเข้ามาครอบงำเหนือท้องถิ่น และสะท้อนความต้องการอิสระของตนเองถึง 6 ครั้ง คือกรณีคนกู ลัมมิเค็น (2329) ระตูปะกาลัน (2349) นายเซและจะนู (2364 และ 2369) เจ้าเมืองหนองจิก (2370) เจ้าเมืองปาตานี (เค็งกูสุหลง 2374) และคนกู้อับดุลกอเคร์ (พระยาวิชิตภักดีฯ) ๒๔๔๕ ซึ่งเป็นปีสุดท้ายของการมีรายาปาตานี

หลังจากนั้นอีก 4 ปีต่อมา รัฐบาลสยามก็แก้ไขการปกครองหัวเมืองปาก্ষีใต้เป็น 4 เมือง คือ ปัตตานี ยะลา สายบุรีและระแงะ แล้วตามมาด้วยการทำสัญญากับจักรวรรดิอังกฤษใน สนธิสัญญากรุงเทพฯ (2452) เป็นการตกลงกันของมหาอำนาจในการแบ่งดินแดนและเขตอิทธิพลกันในสโตร์ของจักรวรรดินิยมตะวันตกที่ใช้กันทั่วในดินแดนที่เป็นอาณานิคมทั่วโลกสมัยนั้น

ตามสัญญากรุงเทพฯ สยามยกเลิกสิทธิการปกครองและอำนาจควบคุมเหนือไพร่บุรี กลันตัน ตรังกานุและปะลิส รวมทั้งเกาะใกล้เคียงให้อังกฤษ ในทางกลับกันสยามได้รับสิทธิอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนและคนในรัฐไทยทั้งหมดโดยสมบูรณ์ ที่สำคัญรวมทั้งอธิปไตยของสยามเหนือรัฐปัตตานี ซึ่งเปลี่ยนจากเมืองประเทศราชมาเป็น

จังหวัดหนึ่งของสยามไป อีกด้านอธิปไตยของสยามที่อังกฤษคืนให้คือการยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตและอำนาจสูงสุดของอังกฤษในสยาม พุคอีกอย่างก็ได้ว่า สัญญานี้เป็นเสมือนบัตรเครดิตของที่อนุญาตให้สยามเข้าเป็นสมาชิกของสโมสรเจ้าอาณานิคมตะวันตกได้

โดยทั่วไปนักประวัติศาสตร์ไทยและเทศที่ทำเรื่องไทยมักไม่มองจุดนี้ หากแต่จะมองทำนองว่า สนธิสัญญานี้เป็นผลดีแก่ไทยในแง่ของความเข้มแข็งและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประเทศ แม้จะต้อง เสียดินแดนมลายู 4 รัฐรวมเนื้อที่ประมาณ 15,000 ตารางไมล์และพลเมืองกว่าห้าแสนคนให้อังกฤษก็ตาม แต่ (ถึงอย่างไร) ก็ไม่ใช่ดินแดนที่เป็นคนไทยแท้ ๆ (เพ็ญศรี คุิก, 2542)

หากเราให้ประวัติศาสตร์ของผู้ถูกระทำเป็นฝ่ายพูดบ้าง ก็จะได้อีกภาพหนึ่ง กล่าวคือสุลต่านที่กลั่นแกล้งและครั่งกานูโกรเคื่องมากจนปรารภกับนายอาเธอร์ แอดัมส์ ที่ปรึกษาการคลังอังกฤษประจำไทรบุรีว่า ประเทศของฉันทประชาชนของฉันท ถูกขายไปเหมือนกับการขายลูกวัว ฉันทให้อภัยคนซื้อซึ่งไม่มีพันธะกับฉันทได้ แต่ฉันทให้อภัยคนขายไม่ได้ (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2545, น. 60) แท้ที่จริงแล้วในทางประวัติศาสตร์ ราชอาณาจักรสยามก็ไม่ได้สูญเสียดินแดนของตนแต่เดิม หากแต่ยัง ได้ดินแดน ที่ไม่ใช่ของคนโดยแท้จริงเพิ่มขึ้นมาอีกต่างหาก

และนี่คือความขอยกยอนผันผวนของประวัติศาสตร์สยามสมัยใหม่กับปาคานี ที่การมองจากคนละจุดยืนและโลกทรรศน์ ก็มีผลทำให้การเข้าใจและสร้างบทสรุปแตกต่างกันไปอย่างสิ้นเชิง

ว่าด้วยกำเนิดรัฐชาติสมัยใหม่ (Modern Nation-State)

แนวคิดว่าด้วย รัฐและชาติไทยมลายู สมัยใหม่ ก่อรูปและพัฒนาในในช่วงเวลาของรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อบรรดาประเทศรัฐชาติสมัยใหม่ในยุโรปที่ทรงพลัง ภายหลังสงครามนโปเลียนยุติลง พวกเขาก็ตีความเข้ามาสร้างฐานสำหรับการค้าและอุตสาหกรรมในภูมิภาคเอเชียและอุซาคเนย์ นับแต่สมัยรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มา สยามและปาคานีเริ่มเรียนรู้ถึงบุคลิกแบบใหม่ที่ไม่เหมือนเดิมอีกต่อไปของชาวยุโรป และสิ่งที่สำคัญกว่านั้นคือเบื้องหลังพ่อค้านักการทูตยุโรปก็คืออำนาจรัฐสมัยใหม่ที่มีอำนาจภาพ คราวนี้มาทั้งความคิดวิทยาศาสตร์กับอำนาจของอาวุธและเครื่องมือสมัยใหม่ทั้งหลาย ในเวลานั้นยุโรปได้เปลี่ยนแนวความคิดว่าด้วยประเทศและสังคมใหม่แล้ว มีการให้ความสำคัญมากขึ้นแก่รัฐชาติใหม่ที่รวมเอาผู้คนนานาเชื้อชาติและภาษาเข้ามาอยู่ด้วยกันภายในอาณาบริเวณที่เป็นเส้นเขตแดนของรัฐชาติ ลดความสำคัญของชนชาติลงพร้อมกับเน้นหนักไปที่ความเป็นชาติเดียวกันของพลเมืองทุกคน นับจากนั้นมาเส้นพรมแดนและเขตแดนของประเทศ จะทวีความสำคัญและเป็นปัญหาหลักของบูรณาการของประเทศ นำไปสู่พิธีการใหม่ของรัฐประชาชาติทั้งหลาย นั่นคือการทำสนธิสัญญาระหว่างประเทศเพื่อป้องกันหรือแก้ไขความขัดแย้งระหว่างประเทศต่อไป ภาพของความเปลี่ยนแปลงในปลายศตวรรษที่ 19 ถึงต้นศตวรรษที่ 20 คือการที่บรรดารัฐชาติทั้งหลายต่างสร้างและพัฒนาศักยภาพของรัฐคนขึ้นมา เพื่อทำการแข่งขันหรือต่อสู้กับรัฐอื่น ๆ อำนาจทางการเมืองที่สำคัญจึงมาจากรัฐและบทบาทของรัฐในการเมืองระหว่างประเทศ ข้อที่ต่างกันอย่างสำคัญยิ่งคือ ในขณะที่รัฐชาติตะวันตกสร้างรูปแบบอำนาจการเมืองขึ้นนั้น ก็ได้สร้างชนชั้นกระฎุมพีหรือชนชั้นนายทุนที่มีอำนาจทางการเมืองขึ้นมาด้วยเช่นกัน ทำให้อำนาจการเมืองในรัฐนั้นต้องมีการแบ่งอำนาจและถ่วงดุลอำนาจระหว่างชนชั้นสูงกับชนชั้นกลาง มีผลทำให้ระบบการเมืองแบบประชาธิปไตยสามารถพัฒนาและดำเนินการไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในขณะที่บรรดาประเทศและรัฐที่ไม่ใช่ตะวันตกเช่นสยามนั้น อำนาจการเมืองรัฐชาติไม่ได้นำไปสู่การสร้างชนชั้นกลางหรือนายทุนขึ้นมาได้ มีแต่ชนชั้นนำตามประเพณีที่กุมอำนาจรัฐและการเมืองไว้อย่างเต็มที่ พัฒนาการและการ

เปลี่ยนแปลงทางการเมืองในรัฐชาติจึงยังจำกัดและผูกพันกับการเปลี่ยนแปลงในชนชั้นนำเป็นสำคัญ กรณีของสยาม แสดงออกในการรวมศูนย์อำนาจของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มากขึ้นภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์ และลดทอนอำนาจของกลุ่มขุนนางลงไป นี่คือการปรับทางประวัติศาสตร์ของสยามในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ผู้นำชั้นสูงในราชสำนักเริ่มให้ความสนใจและค่อย ๆ ตระหนักถึงความเป็นจริงอันใหม่ที่กำลังก่อรูปขึ้น ดังเห็นได้จากปฏิสัมพันธ์และการปรับตัวของผู้นำสยามสมัยรัชกาลที่ 4 ในหลายด้าน ทั้งทางการเมืองและการศึกษา การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ของสยามเกิดขึ้นในรัชสมัยของรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะทางการเมืองการปกครองนั้น ได้รับแรงบีบคั้นจากลัทธิอาณานิคมตะวันตก โดยเฉพาะฝรั่งเศสในภาคเหนือ อีสานและตะวันออก และอังกฤษในภาคใต้ นำไปสู่นโยบายในการปฏิรูปการปกครองสยาม และการรวมศูนย์การปกครอง หรือจัดระบบการปกครองและความสัมพันธ์กับบรรดาหัวเมืองและประเทศราชเสียใหม่

เกี่ยวกับปัญหารูปแบบการปกครองหัวเมืองมลายูทั้ง 7 ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงใหม่อย่างมากในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่นักประวัติศาสตร์เรียกว่าการปฏิรูปการปกครองเป็นแบบรวมศูนย์อำนาจการปกครองมาที่กรุงเทพฯ ข้อที่ไม่มีนักประวัติศาสตร์ไทยพูดถึงมากนัก ได้แก่การที่รัชกาลที่ 5 ทรงตระหนักเป็นอย่างดีถึงความไม่เหมาะสมและไม่สะดวกในการปกครองแบบเทศาภิบาลที่สยามนำลงไปใช้ในหัวเมืองทั้งหลายทั้งเมืองลาวและเมืองแขก กล่าวคือ

เป็นการฝืนความจริงอยู่ถ้าจะกล่าวว่าเราเอาแบบฝรั่งมาใช้ แต่ใช้ในทางที่ผิดก็ว่าได้ เพราะว่าเราถือว่าเมืองเหล่านั้นเป็น เมืองของเรา พวกลาวพวกแขกเป็นข้าราชการคนหนึ่ง จะติดต่อกับสมาคมกับใครก็ยอมได้ แต่ความนั้นไม่จริงแขกลาวเขาก็ถือว่าเป็นเมืองของเขา การที่เราทำเป็นว่าไว้ใจนั้นก็ไม่ได้ไว้ใจจริง ๆ

(Tej Bunnag, 1968)

การเอาปลัดและข้าหลวงไปกำกับพวกเจ้าเมืองนั้นอีก โดยที่ข้าหลวงก็ไม่มีอำนาจอะไร นอกจากไปเป็นหุ่นเชิดหรือไม่ก็เป็นคนสอดแนม ได้รับความลำบากก็กระซิบกันมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปรียบเทียบวิธีการที่ฝรั่งอาณานิคมทำ เขาทำให้เจ้าเมือง ขึ้นไปเป็นสวรรค์เป็นเทวคา เกือบไม่ต้องทำอะไร มีหน้าที่แค่เพียงเซ็นชื่อกับได้เงิน ข้างเราเซ็นใจให้มาทำการที่ไม่พอใจจะทำ แล้วข้าต้องเป็นตัวแมงกลางแปลงอยู่เสมอ ใครเขาอยากจะทำ

นั้นเป็นพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีต่อปัญหาในการปฏิรูประบบการปกครองหัวเมืองของสยาม ทั้ง ๆ ที่ทรงรู้ถึงการฝืนความจริง แต่ที่สยามจำต้องทำไปก็ด้วยปัญหาที่อังกฤษกำลังขยายผลประโยชน์เข้ามาเหนือหัวเมืองมลายูทั้งหลายด้วย กระบวนการเจรจาและในที่สุดรักษาอาณาเขตสยามเหนือปาตานีได้ จึงไม่ใช่การ เสียดินแดน ดังที่นักประวัติศาสตร์ทั้งหลายมักอธิบายกันต่อ ๆ มา หากแต่แท้จริงแล้วควรเรียกอย่างที่ว่า คร.เดช บุญนาคเสนอคือเป็น การประนีประนอมเพื่อรักษาดินแดน ของรัชกาลที่ 5 มากกว่า

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การปกครองมณฑลปัตตานีค่อย ๆ สร้างความขัดแย้งและตึงเครียดขึ้น เมื่อรัฐบาลประกาศใช้นโยบายใหม่ ๆ หลายประการเช่น การเก็บภาษีหลายอย่างมากขึ้น การบังคับเข้าเรียนประถมศึกษา และการเก็บภาษีพลีเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดการศึกษา และยังมีเรื่องศาสนาอื่นอีก ในที่สุดมีข่าวมาถึงส่วนกลางว่ามีกรรวมตัวกันของชาวบ้าน และว่าถูกยุยงโดยเจ้าเมืองปัตตานีคนเก่าคือ**ตนกูอับดุลกอเดร์** ให้ก่อจลาจลขึ้นในปี 2465 ทางกรมได้จับชาวบ้านมุสลิมไปหลายสิบคน ส่งฟ้องข้อหาขบถ 15 คน นำส่งเกณฑ์ว่าเหตุการณ์และผลลงเอยของกรณีนี้ ซึ่งทางการยังเรียกว่า **ขบถ พ.ศ. 2465** (ดูรายละเอียดใน พรหมงาม เว่าธรรมสาร, 2552) นั้นคล้ายคลึงกับเหตุการณ์ต่อมาที่รู้จักกันดีว่า **กบฏคุชงญอ** คือเป็นการตีความและขยายผล

ไปในทางลบของเจ้าหน้าที่ตำรวจและฝ่ายปกครองในพื้นที่กันเอง ส่งผลให้กรุงเทพฯ เกิดความหวาดกลัวและไม่ไว้วางใจคนในปัทตานีมากยิ่งขึ้น

การปกครองแบบพิเศษในปาดานี

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่เกิดขึ้นในทางนโยบายการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กลับแสดงถึงวุฒิภาวะและความเข้าใจในปัญหาชนตลปัดตานีของข้าราชการผู้ใหญ่ขณะนั้น ที่สำคัญคือเจ้าพระยา ยมราช (ปั้น สุขุม) ผู้ไม่เห็นด้วยกับการตีความและตกใจกลัวอย่างไร้เหตุผลของรัฐบาล จึงได้เสนอให้มีการทบทวน และศึกษาข้อเท็จจริงของกรณี ขบถ 2465 อย่างจริงจัง ผลคือการนำไปสู่การออกนโยบายใหม่เรียกว่า **หลักรัฐ ประศาสนบาย 6 ประการ** ซึ่งเป็นการดัดแปลง แก้ไขระเบียบราชการต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับความเป็น **ท้องที่ พิเศษด้วยภูมิประเทศและบุคคล** และออก **สมุดคู่มือสำหรับข้าราชการกระทรวงมหาดไทยที่รับราชการในมณฑล ซึ่งมีพลเมืองนับถือศาสนาอิสลาม** ในปี พ.ศ. 2466 (พรรณงาม เก้าธรรมสาร, 2552)

แม้นโยบายดังกล่าวจะไม่ใช้การสร้างระบบการปกครองพิเศษขึ้นปกครองตนเองก็ตาม แต่ก็มีการประนีประนอม โอนอ่อนยอมรับอัตลักษณ์และบทบาทของชนมุสลิมท้องถิ่นมากขึ้น กล่าวได้ว่าในทางความคิดและหลักการ รัฐบาล กรุงเทพฯ สมัยนั้น ตระหนักดีถึงความจำเป็นในการที่มณฑลปัดตานีต้องมีรูปการปกครองที่พิเศษไม่เหมือนกับเมืองและ มณฑลอื่น ๆ ในประเทศได้ นโยบายดังกล่าวไม่มีโอกาสปฏิบัติได้นานนัก เนื่องจากเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองแบบภูมิภาคและแบบท้องถิ่นขึ้นระบบมณฑลเทศาภิบาลเป็น อันสิ้นสุดไป

เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม)

ประวัติศาสตร์ของปัจจุบัน

การปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว มักเข้าใจและตีความว่าเป็นการสร้างรัฐชาติไทยที่เป็นรัฐ ประชาชาติหรือ Nation-State ขึ้นมาตามแบบอย่างของรัฐสมัยใหม่ทั้ง หลายในยุโรปและอเมริกา คุณลักษณะใหญ่ ๆ ของความเป็นรัฐชาติ ได้แก่ การมีรัฐบาลที่เป็นตัวแทนของประชาชนและพลเมืองแห่งรัฐนั้น ๆ กับการที่ประชากรในรัฐนั้น ๆ ได้กลายมาเป็นพลเมือง มีสิทธิและ เสรีภาพของพลเมือง และเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยในรัฐนั้น ๆ โดย ไม่ขึ้นต่อเชื้อชาติ ศาสนา สีผิวและเพศพันธุ์หรือการศึกษาและฐานะไม่ว่าทางเศรษฐกิจหรือฐานะนคร

รูปแบบของรัฐชาติสมัยใหม่ดังกล่าว นำมาจากประสบการณ์ ในการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ของยุโรปและอเมริกาเป็นสำคัญ ดังนั้นหากพิจารณาจากต้นตอและกำเนิดของรัฐชาติดังกล่าว จะแบ่งออกได้เป็น 2 กระบวนใหญ่ ๆ คือกระบวน แรกมาจากพัฒนาการภายในรัฐนั้น ๆ เป็นหลัก พลังการเมืองใหม่มาจากชนชั้นกระฎุมพีและนายทุนต่าง ๆ ทำลาย พันธนาการของระบบฟิวดัล (หรือศักดินา) และระบบปกครองแบบกษัตริย์สมบูรณาญาสิทธิราชย์ลงไป เช่น การปฏิวัติของอเมริกา และการปฏิวัติใหญ่ฝรั่งเศส เป็นต้น

อีกกระบวนการหนึ่งมาจากการต่อสู้เพื่อปลดแอกลัทธิอาณานิคมตะวันตก คัดค้านและกำเนิดทางความคิด อุดมการณ์และการจัดตั้งมีที่มาจากเมืองแม่หรือเมืองศูนย์กลางของระบบทุนนิยม ภายในประเทศไม่มีพื้นฐานทาง เศรษฐกิจและสังคมสูงงอมพอนี่จะรองรับและสานต่อการปฏิบัติประชาธิปไตยได้อย่างเต็มที่และอย่างเป็นอิสระได้ ราชชาติ ใหม่กลุ่มหลังนี้จึงมักเน้นหนักที่ความเป็นเอกราช มากกว่าความเป็นประชาธิปไตย ดังเช่นการปฏิวัติของอินโดนีเซีย ที่พยายามเดินสายกลาง ออมชอมกับแนวทางทั้งซ้ายและขวา กับอีกหนทางคือจีนและเวียตนามเหนือที่เป็นสังคมนิยม และคอมมิวนิสต์ เป็นต้น

การปฏิรูปของสยามในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หากมองในบริบทของ ประวัติศาสตร์โลกสมัยนั้น ก็ต้องพูดว่าเป็นลูกผสม (ลูกครึ่ง) อยู่ในระหว่างสองรูปแบบของสองกระบวนการข้างบนนี้ คือมีทั้งกำเนิดมาจากปัจจัยและพลังการเมืองในประเทศโดยเฉพาะจากชนชั้นนำตามประเพณี และมีปัจจัยอิทธิพล ที่มาจากมหาอำนาจเจ้าอาณานิคมภายนอกผลก็คือราชชาติสมัยใหม่ของสยาม กลับสร้างระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่เข้มแข็งยิ่งกว่าที่เคยเป็นมาก่อนพลังการเมืองของชนชั้นกรรมพีได้รับการกระตุ้นและก่อตัวขึ้น แต่ก็ไม่สามารถ ยกระดับพัฒนาให้เป็นพลังการเมืองที่อิสระมีอุดมการณ์และการปฏิบัติของตนเองได้ ในขณะที่เดียวกันก็ได้สร้างกลุ่ม ข้าราชการโดยเฉพาะทหารขึ้นมาเป็นพลังต่อรองทางการเมืองระยะผ่านที่จะผ่านอย่างยาวนาน

เป้าหมายทางการเมืองโดยทั่วไปแม้จะอยู่ที่ความเป็นเอกราช แต่ก็เป็เอกราชของชนชั้นนำก่อนจะเป็นของ ราษฎร เพราะรัฐยังเป็นของชนชั้นนำอยู่ หาได้เป็นของราษฎรไม่ เนื้อหาของประชาธิปไตยแม้จะพูดกันมาก แต่ก็ หดตัวลงและค่อยหายไปในการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจการนำระหว่างชนชั้นนำเก่ากับใหม่ ระหว่างกลุ่มทหารกับพลเรือน และในที่สุดระหว่างท้องถิ่นกับศูนย์กลาง

หากจับเอาสองข้อใหญ่คือการมีรัฐบาลที่มาจากตัวแทนของประชาชนและการที่พลเมืองเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยแห่งรัฐนั้น ๆ โดยไม่ขึ้นต่อปัจจัยอื่นใดแล้ว ก็ต้องพินทองลงไปว่า การปฏิรูปการปกครองและแม้การเปลี่ยนแปลง การปกครองฯ ค่อม่า ก็ยังไม่ได้สร้างรัฐประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ตามนิยามข้างต้นขึ้นมา ตรงกันข้ามรัฐไทยในระยะ ดังกล่าว กลับสร้าง **ชนส่วนน้อย** ขึ้นมาตามชายแดนและในบริเวณที่รัฐบาลกลางไม่อาจบังคับ และทำให้คนส่วนนั้น ยอมรับแนวคิด และการปฏิบัติของการเป็นไทยตามภาพลักษณ์ที่รัฐบาลกลางเชื้อและต้องการเห็นได้ทั้งหมดนี้คือ บริบทและที่มาทางประวัติศาสตร์ของการเกิดการประท้วงต่อต้านและจินตภาพของการแยกดินแดน ของชาวมลายู มุสลิมภาคใต้และอีสาน อันเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างพลเมืองกับรัฐ และระหว่างภูมิภาคกับส่วนกลาง ในกระบวนการ สร้างรัฐสยามไทยกับอำนาจการเมืองใหม่ที่เรียกว่า ระบบประชาธิปไตย

กำเนิดขบวนการและลัทธิแบ่งแยกดินแดน

ปัญหา **สี่จังหวัดภาคใต้** เปลี่ยนแปลงโดยพื้นฐานในช่วงก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นั่นคือช่วงเวลา ของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม 1 (2481-2487) ถึงรัฐบาล ป.พิบูลสงคราม 2 (2491-2500) ระยะเวลา ดังกล่าวเป็นยุคสมัยของการเคลื่อนไหวลัทธิชาตินิยมและการสร้างชาติใหม่ หลังจากต่อสู้หลุดพ้นจากลัทธิอาณานิคม ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้เกิดไปทั่วภูมิภาคอุษาคเนย์ ลักษณะเด่นของขบวนการชาตินิยมไทย ที่แตกต่างจากประเทศ เพื่อนบ้าน ได้แก่ การที่ลัทธิชาตินิยมไทยถือกำเนิดและพัฒนาโดยรัฐไทยเอง ไม่ใช่จากขบวนการต่อต้านลัทธิ อาณานิคมตะวันตกโดยประชาชนเอง ดังนั้นเป้าหมายของลัทธิชาตินิยมไทยแบบทางการภายใต้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงไม่ใช่มหาอำนาจตะวันตก หากแต่กลายเป็นคนกลุ่มน้อยและคนชายขอบของสังคมไทยเอง ในขณะที่ความเฝื่อนของประเทศไทยสมัยนั้นคือการยกระดับขึ้นเป็น **มหาอำนาจ** เสียเอง ด้วยจุดหมายและความ

ทะเลทรายดังกล่าว ทำให้นโยบายสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงครามและหลวงวิจิตรวาทการ นำไปสู่การสร้าง ความเชื่อที่เรียกว่าลัทธิเหยียดเชื้อชาติหรือ Racism ขึ้นมา กลายเป็นเครื่องมือและอาวุธทางการเมืองในการกำจัด และปราบปรามบรรดาคนและกลุ่มคนที่คัดค้านและคิดเห็นต่างจากรัฐบาลไป (ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, 2553)

ดังได้กล่าวแล้วแต่ตอนต้นว่า ไม่ใช่รัฐไทยเท่านั้นที่มีพัฒนาการและการสร้างอัตลักษณ์ความไม่ฝันของตนเอง ขึ้นมา บรรดาคนกลุ่มคนและท้องถิ่นต่าง ๆ ในอาณาจักรสยามแต่เดิมมา ก็มีการยกระดับและเปลี่ยนแปลงด้วยเช่นกัน นับแต่ทศวรรษปี พ.ศ.2470 เป็นต้นมา ทั้งรัฐไทยและจังหวัดมุสลิมภาคใต้ ต่างก็มีการเปลี่ยนแปลงในสถาบัน และความคิดของตนเอง รัฐไทยมีการปฏิวัติและรัฐประหารเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ไปเป็นระบอบประชาธิปไตย ภายใต้ระบอบปกครองใหม่ก็เกิดปัญหาและความขัดแย้งชุดใหม่ที่บ้างก็ต่อเนื่องมาจาก ปัญหาเก่า กระทั่งนำไปสู่ระบบอำนาจนิยมและเผด็จการโดยกลุ่มผู้นำทหาร

ในส่วนของท้องถิ่นมุสลิมเองก็มีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างรับการมีส่วนร่วมทางการเมืองกับรัฐไทย แต่ที่จะมีผล ยาวไกลคือการเปลี่ยนแปลงในทางความคิดและการปฏิบัติของผู้นำศาสนาของชนมุสลิม หนึ่งในปัญญาชนมุสลิม ที่กำลังมีบทบาทและมีพรสวรรค์อันกว้างไกลบนพื้นฐานของความเป็นอิสลามหัวใหม่ในระยะนั้นคือ **ฮัจญีสุหลงอับลูกาเคร์**

ประเด็นที่น่าสนใจในการก่อตัวและเติบโตใหญ่ของขบวนการมุสลิมหัวใหม่ในปักษ์ใต้ ไม่ใช่อยู่ที่การนำไปสู่ การเรียกร้องทางการเมือง ที่สำคัญคือ **คำร้องขอ 7 ประการ** ซึ่งมีเนื้อหาใหญ่ที่การทำให้จังหวัดมุสลิมภาคใต้มีการ ปกครองโดยคนมุสลิมในพื้นที่เป็นส่วนใหญ่รวมไปถึงระบบภาษีที่นำไปใช้ในพื้นที่ ไปถึงการให้ชาวยาวีคู่กับภาษาไทย กล่าวโดยรวมคือทำให้การปกครองเป็นเรื่องของตนเองมากขึ้น อันเป็นความหมายสำคัญของประชาธิปไตยนั่นเอง การปกครองโดยคนมลายูมุสลิมกันเองมีนัยอีกประการคือ เป็นการทำให้หลักการปกครองอิสลามสามารถนำมาปฏิบัติ ได้อย่างแท้จริง จุดที่สำคัญไม่น้อยในด้านของพัฒนาการทางภูมิปัญญาของชนมลายูมุสลิมรุ่นใหม่ ได้แก่ การเกิด แนวคิดและอุดมการณ์การเมืองสมัยใหม่ที่วางอยู่บนหลักการอิสลามด้วย

ในแง่การเคลื่อนไหวของ **ฮัจญีสุหลงกับคณะ** จึงเป็นผลพวงของการตอบโต้ปฏิสัมพันธ์กับลัทธิอาณานิคม และความเป็นสมัยใหม่ที่ได้นำความเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ เข้ามาในสังคมมุสลิม ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบของรัฐประชาชาติ ระบบการศึกษาแบบใหม่ การเกิดขึ้นของสิ่งพิมพ์ทุนนิยม ที่ช่วยสร้างจินตนาการของชุมชนการเมืองใหม่ให้เป็นจริง เป็นจังขึ้นได้ มาจนถึงแนวคิดด้วยสิทธิอันศักดิ์สิทธิ์ของรัฐและสิทธิมนุษยชนของประชาชนเชื้อชาติต่าง ๆ

ที่สำคัญคือการจุดประกายให้กับการเกิดจิตสำนึก การตระหนักถึงอัตลักษณ์และความเป็นตัวตน ซึ่งจำเป็น ต่อการพื้นที่หรือเทศะ (space) แห่งใหม่ที่เอื้อต่อการเติบโตใหญ่ของสำนึกทางการเมือง ดังนั้นการมองไปที่รัฐ ในฐานะที่เป็นพื้นที่และมีอำนาจ อันเป็นเหตุเป็นผลในการทำให้ปัจเจกชนสามารถก้าวไปสู่อุดมการณ์ของเขาแต่ละคน และในส่วนทั้งหมดได้ จึงกลายเป็นเป้าหมายของการเคลื่อนไหว เพื่อการไปบรรลุความเป็นอิสลามและระบบ ประชาธิปไตยที่แท้จริงต่อไป

จากประวัติศาสตร์การเมืองในสมัยดังกล่าว ทำให้เห็นถึงความขัดกันที่เกิดขึ้นในการเมืองไทย กล่าวคือใน ขณะที่รัฐไทยอ้างและสร้างนโยบายสร้างชาติเพื่อให้ไปสู่ความเป็นสมัยใหม่และประชาธิปไตย กลับนำไปสู่การสร้าง ระบบอำนาจนิยม (เผด็จการ) ในรัฐบาลมากขึ้นเรื่อย ๆ ตรงกันข้ามขบวนการทางการเมืองในท้องถิ่นทั้งใต้และอีสาน ซึ่งกำลังสร้างประสบการณ์และความรับรู้ในระบบประชาธิปไตยของชุมชนท้องถิ่นขึ้นมา กลับถูกมองว่าเป็นพวก กบฏ เป็นพวก แบ่งแยกดินแดน ไปเสียหมด เนื่องจากอำนาจและความเหนือกว่าอยู่ที่รัฐไทยกรุงเทพฯ ด้านหลักของปัญหา ความขัดแย้งนี้ได้แก่ นโยบายและการปฏิบัติด้านลบของรัฐไทย ที่ได้กระทำต่อชุมชนและคนมุสลิมภาคใต้และกลุ่มผู้นำ การเมืองและราษฎรอีสาน นี่คือหลักของมูลเหตุแห่ง ปัญหาขัดแย้ง และของการกบฏและแบ่งแยกดินแดนที่จะเกิดตามมา

ทั้งหมดนั้นประกอบกันขึ้นเป็นโลกทัศน์และนโยบายของประเทศไทย จากความหวาดระแวงของรัฐไปสู่การปราบปรามผู้นำมุสลิมและการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิเสรีภาพและความเป็นอิสลามของชาวมุสลิมภาคใต้ มีปัจจัยหลายอย่างเข้ามาประกอบทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนมุสลิมภาคใต้ดังกล่าวกับประเทศไทย ไม่อาจก้าวพ้นความหวาดระแวงและไม่เข้าใจกันไปได้ จนในที่สุดนำไปสู่การใช้ความรุนแรงของรัฐเข้าแก้ปัญหาภาคใต้ ปฏิสัมพันธ์ในอดีตดังกล่าวได้สร้างความไม่เชื่อถือ ไม่รับรองและไม่ต้องการรัฐบาลไทยในฐานะผู้ปกครองคนมุสลิมภาคใต้ต่อมาอย่างยากที่จะลบรอยร้าวนั้นให้ออกไปได้ง่าย ๆ

ดังในสมัยที่ประเทศไทยยุค **เชื้อผู้นำชาติพันธุ์** มีนโยบายรัฐนิยมพยายามบีบบังคับทำให้พลเมืองในเขตแดนประเทศไทยทั้งหมด ไม่ว่ามีเชื้อชาติ ศาสนาและภาษาอะไรก็ตาม ให้เป็นคนไทยเหมือนกันหมด ตามนิยามและการปฏิบัติของประเทศไทย (กรุงเทพฯ) จุดนี้เอง ที่เป็นประกายไฟให้แก่การประท้วงและเรียกร้องถึงลักษณะทางชนชาติและศาสนาของคนกลุ่มน้อยให้ปรากฏออกมา ดังที่ชาวมลายูมุสลิมภาคใต้ก็เคลื่อนไหวให้เรียกพวกเขาว่า **มลายูมุสลิม** ไม่ใช่ **ไทยมุสลิม** ดังที่ฮัจญ์สุหลง อดีตผู้นำปาตานีให้คำอธิบายว่า

เราชาวมลายูตระหนักดีว่าเราถูกปกครองโดยสยาม ก็เพราะพ่ายแพ้สงคราม คำว่า ไทยอิสลาม ซึ่งใช้เรียกพวกเรานั้น เป็นสิ่งเตือนใจเราให้นึกถึงความพ่ายแพ้นั้น เราจึงไม่ชอบคำนี้เลย เราจึงใคร่ขอวิงวอนให้รัฐบาลให้เกียรติเราด้วยการเรียกเราว่า **มลายูมุสลิม**¹

จากกบฏถึง แบ่งแยกดินแดน

จุดอันเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อของการเมืองการต่อต้านใน **สามจังหวัดภาคใต้** คือกรณีพิพาททางการเมืองที่เรียกว่า **กบฏฮัจญ์สุหลง** ในปี 2491 และตามมาด้วยกรณี **กบฏดุซงญอ** ในปีเดียวกัน ซึ่งผมได้ศึกษาและตีความใหม่ว่า กรณีทั้งสองนั้นไม่ใช่ การกบฏ และไม่ได้มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกัน หากแต่เป็นการเกิดขึ้นอย่างเป็นไปเอง ไม่ได้มีการนำและการวางแผนไปถึงการใช้กำลังยึดหมู่บ้านและเมือง ดังที่รายงานของราชการและตำรวจในขณะนั้น (ธนศ อารณีสวรรณ, 2553)

สังเกตให้ดี การฆาตกรรมอดีต 4 รัฐมนตรีอีสานเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2492 และ พ.ศ.2495 ที่ทางการอ้างว่าถูกโจรจีนคอมมิวนิสต์มลายูมาแย่งชิงตัวถึงในกรุงเทพฯ ทำให้ประเทศไทยถึงหาวคกลัวการแบ่งแยกดินแดนทั้งในอีสานและภาคใต้สมัยนั้นเป็นอย่างมาก ความกลัวว่าการเคลื่อนไหวทางการเมืองของภาคใต้และอีสานจะนำไปสู่การแบ่งแยกดินแดน อันจะทำให้ฐานะความเป็นรัฐชาติไทยสั่นคลอนได้ ทำให้รัฐบาลกรุงเทพฯ เกิดโมหจริตจนนำไปสู่การวิสามัญฆาตกรรมผู้นำปัตตานีและอีสานเสียก่อน

แต่การกระทำดังกล่าวทำให้รัฐชาติไทยเป็นปึกแผ่นและเข้มแข็งขึ้นมาจริงหรือ หรือว่านั่นเป็นเพียงชัยชนะของลัทธิคลั่งชาตินิยมไทยอันคับแคบ กับสะท้อนถึงธาตุแท้อันไม่ใช่รัฐประชาธิปไตยเสียมากกว่าหรือเปล่า

เพื่อให้ภาพของการเคลื่อนไหวของประชาชนในภูมิภาคที่คัดค้านนโยบายรัฐไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ชัดเจนขึ้น จำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจในความคิดและการตระหนักถึงตัวตนของคนอีสานและคนใต้ด้วยว่ามีลักษณะและจุดมุ่งหมายอะไรในกระบวนการสร้างรัฐชาติที่เป็นประชาธิปไตย ต้องไม่ลืมว่ากระบวนการสร้าง

¹ ดร.สุรินทร์ พิศสุวรรณ อดีตรัฐมนตรีต่างประเทศชาวมุสลิมกล่าวถึงปัญหานี้ว่า "จุดนี้เป็นจุดที่ละเอียดอ่อนมาก ยากที่คนภายนอกจะเข้าใจ สำหรับชาวมลายูมุสลิมแล้ว คำว่า **"มลายู"** กับคำว่า **"มุสลิม"** นั้นมีความหมายอย่างเดียวกัน ส่วนคำว่า **"ไทย"** หรือ **"สยาม"** กับคำว่า **"พุทธ"** ก็มีความหมายเหมือนกัน การที่จะถูกเรียกว่า **"ไทยอิสลาม"** จึงเป็นคำที่ขัดแย้งกันอยู่ในตัว คือไม่สามารถที่จะเป็นทั้งพุทธ (ไทย) และมุสลิม (อิสลาม) ในขณะเดียวกันได้ แม้กระทั่งปัจจุบันนี้คำว่า **"ไทยอิสลาม"** ก็ยังเป็นที่รังเกียจอยู่ทั่วไปในหมู่ชาวมลายูมุสลิมทางภาคใต้" (สุรินทร์ พิศสุวรรณ, 2525 หน้า 12-13).

รัฐชาติประชาธิปไตยนั้น ต้องมีสองส่วนอยู่เสมอ คือส่วนที่เป็นการปฏิบัติใช้กลไกรัฐของรัฐบาล และส่วนที่เป็นการเข้าร่วมและตอบสนองของประชาชนทั้งประเทศ การประท้วงไม่ว่าในรูปแบบอะไรก็ตาม ก็ต้องถือว่าเป็นการเข้าร่วมสร้างรัฐชาติประชาธิปไตยของประชาชน ไม่ใช่เป็นเพราะว่าประชาชนนั้น ๆ มีปัญหา ทั้งนี้เพราะระบบประชาธิปไตยเป็นระบบวิทยาศาสตร์ ไม่ใช่ระบบไสยศาสตร์ ที่คิดและเข้าใจเองตามความเชื่อและพอใจของหมอผีแค่ผู้เดียว

ดังนั้นเมื่อพิจารณาการเคลื่อนไหวของผู้นำมุสลิมภาคใต้และผู้นำการเมืองอีสานสมัยสงครามโลก ก็ต้องเห็นกระแสสูงของการตื่นตัวและตระหนักในฐานะและสิทธิของความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยของนักการเมืองและผู้นำท้องถิ่นเหล่านั้น ดังกรณีฮัจญ์สุหลงในปาตานีกับกรณีอดีต 4 รัฐมนตรีอีสานในระยะเวลาเดียวกัน

ภาพที่ปรากฏออกมาจะเห็นถึงวิญญานของประชาธิปไตยในผู้นำท้องถิ่นทั้งอีสานและใต้สุดเห็นถึงความสามารถสติปัญญาและความมีอุดมการณ์ทางการเมืองอย่างเต็มเปี่ยม เป็นผู้นำทางการเมืองและทางสังคมที่ไม่มีสถาบันและมหาวิทยาลัยที่ไหนในเมืองไทยสามารถสร้างขึ้นมาได้ ไม่ว่าจะเก็บค่าเรียนแพงเท่าไรก็ตาม แต่สิ่งที่รัฐไทยสมัยนั้นกระทำและปฏิบัติต่อผู้นำท้องถิ่นอันเปรียบเสมือนเพชรในตมเหล่านั้น คือการสังหารโหดคนเหล่านั้นอย่างไร้มนุษยธรรมภายใต้เหตุผลและความชอบธรรมของการดำรงอยู่ของ (อำนาจ) รัฐไทยอย่างเดียวนั่น

เงื่อนไขภายในประเทศขณะนั้น คือการต่อสู้และเอาชนะกันระหว่างพลังการเมืองของคณะราษฎรปีกก้าวหน้าภายใต้การนำของนายปรีดี พนมยงค์ กับพลังการเมืองของคณะเจ้าและปีกขวาของคณะราษฎร โดยมีจักรวรรดินิยมอังกฤษและต่อมาสหรัฐอเมริกาเป็นแรงกดดันและหนุนฝ่ายที่ตนต้องการ

โดยเฉพาะในปัญหา **สี่จังหวัดภาคใต้** ที่ชายแดนต่อกับมลายาของอังกฤษ มีผลทำให้อดีตเจ้าเมืองปัตตานี (รายาวิชิดักคืออับดุลกาเดร์และลูกชายคือคนอุมะฮ์ยิดดิน) ที่ไม่อาจต่อสู้กับรัฐสยามได้ ต้องหนีลี้ภัยไปอยู่ในกลันตัน ซึ่งเป็นรัฐอาณานิคมอังกฤษ และรอคอยความหวังว่าอังกฤษจะให้การสนับสนุนคนมลายูมุสลิมในการเรียกร้องเอกราชและความเป็นอิสระในการปกครองจากรัฐไทย โดยเฉพาะเมื่อไทยภายใต้การนำของจอมพลป.พิบูลสงครามเข้าร่วมกับญี่ปุ่นและเป็นฝ่ายแพ้สงครามโลก

แต่ในที่สุดความหวังนี้ก็ไม่เป็นจริง เหตุหนึ่งเพราะสมัยนั้นมหาอำนาจเองก็ไม่มีอำนาจที่จะเชื่อว่ารัฐเล็ก ๆ ที่อยู่ระหว่างรัฐใหญ่กว่าจะสามารถรักษาเอกราชและมีระบบเศรษฐกิจได้จำเป็นต้องให้ขึ้นอยู่กับรัฐใหญ่ดีกว่าข้อนี้จะตรงข้ามกับความเชื่อใหม่ในปลายศตวรรษที่ 20 โดยเฉพาะเมื่อค่ายคอมมิวนิสต์พังทลายลงเป็นแถบ ๆ ที่ประชาคมมหาอำนาจ (ตะวันตกเป็นสำคัญ) เริ่มยอมรับการเป็นชาติและมีเอกราชแห่ง รัฐของกลุ่มชนเชื้อชาติต่าง ๆ ไม่ว่าเล็กหรือน้อยแค่ไหนก็ได้ทั้งนั้น อันนี้เป็นอิทธิพลส่วนหนึ่งของลัทธิชาตินิยมทางไกล (long-distance Nationalism)

กล่าวโดยสรุป บทความนี้ต้องการเสนอข้อคิดว่าระบบการปกครองใด ๆ ก็ตามย่อมต้องเกิดมาจากสภาพความเป็นจริงในท้องถิ่นนั้น ๆ และในระบบความสัมพันธ์กับอำนาจที่เหนือกว่า ปัจจุบันระบบอำนาจทางการเมืองการปกครองดำเนินไปบนหลักการของระบบประชาธิปไตย คืออำนาจสูงสุดหรืออธิปไตยนั้น ซึ่งแต่ก่อนอยู่ในตัวกษัตริย์มาบัดนี้ได้เลื่อนไหลลงมายู่กับราษฎรทั้งปวงแล้ว ระบบปกครองในท้องที่ก็ต้องดำเนินไปบนหลักการของประชาธิปไตย คือให้อำนาจการปกครองเป็นของราษฎรทั้งปวง ดังปรากฏการณ์ล่าสุดในประเทศอาหรับและตะวันออกกลาง ซึ่งเกิดคลื่นของการปฏิวัติประท้วงรัฐบาลอำนาจนิยมโดยมหาประชาชนในรัฐนั้น ๆ อย่างไม่มีใครขวางกั้นได้ สังคมชาตินี้ดูจะเป็นที่ยอมรับกันมากขึ้นว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน แต่ปัญหาใหญ่ต่อไปคือ ประชาชนหาชนจะทำการปกครอง จัดระเบียบระบบการเมืองและเศรษฐกิจของตนเองอย่างไร จึงจะทำให้อำนาจอธิปไตยที่ได้มานั้นไม่กลายเป็นอำนาจอธรรม ที่หันมาทำร้ายประชาชนและสร้างความอยุติธรรมขึ้นมาอีก